

SYNTAGMATICUS MUSICI
MICHAELIS PRAETORII C.
TOMUS SECVNDVS
De
ORGANOGRAPHIA.

Darinnen
Aller Musicalischen Alten vnd Neuen/ sow-
ländischen / Barbarischen / Bäwrischen vnd vnbe-
scheiden / Kunstreichen / Lieblichen vnd be-
sonderen Instrumenten Nomenclatur,
Intonation vnd Eigenschafft / sampt derselben Justen
Abriss vnd eicentlicher Abconterfeyung:

Dann auch
Der Alten vnd Neuen Orgeln
gewisse Beschreibung / Manual- vnd Pedal-Clavier / Blasbälge /
Disposition vnd mancherley Art Stimmen / auch wie die Regal- vnd
Clavicymbel / rein vnd leicht zu stimmen: vnd was in vberlieferung
einer Orgeln in acht zu nehmen sampt angehengem
ausführlichem Register befindlichen:

Nicht allein Organisten / Instrumentisten / Orgel-
vnd Instrumentmachern / sampt allen den Musis zugethanen
gang nützlich vnd nöthig / sondern auch Philosophis,
Philologis vnd Historicis sehr lustig
vnd anmützig zu le-

sen.
Venebenst einem ausführlichem Register.

Gedruckt zu Wolfenbüttel bey Elias Heltwein Fürstl. Braunsf. Buch-
trucker vnd Formschneider daselbst. In Verlegung des Autors.

Anno Christi. M. DG. XIX. - M. M. XIX.

14

april 2019

Ars organi Sloveniae

ANZEIGEN
GEORGAN
H

Vsebina / Contents

SYNTAGMA MUSICUM [3]

Druga knjiga - tretji del in poglavja četrtega dela
Michael Praetorius 1619 - Edo Škulj 2019

ECCE ORGANVM!

Obvestila Ars organi Sloveniae

ISSN 2463-9397

14 - april 2019

<http://glej.orgle.si/>

Izdaja Društvo Jarina Bohinj

Pripravil in uredil Jurij Dobravec

Besedilo, ilustracije in oblika so avtorske. Uporaba dovoljena samo po predhodnem dovoljenju.

www.arsors.org

SYNTAGMA MUSICUM

Michael Praetorius

prevedel Edo Škulj

Tretji del DRUGE KNJIGE O starih orglah.

1. O dostojanstvu in vzvišenosti orgel.
2. Koliko časa so že v rabi in kdo jih je izumil.
3. Registri in druge značilnosti najzgodnejših malih orgel.
4. Poznejše orgle srednje velikosti.
5. Kako in kdaj so izumili pedal.
6. Zgodnje velike orgle.
7. Ureditev klaviature v zgodnejših orglah in kakšno glasbo so igrali.
8. Uglasitev zgodnejših orgel in koliko piščali je pelo na eno tipko.
9. O tedanjih mehovih.
10. Različna imena za zgodnejše orgle.
11. Razlika med zgodnjimi in današnjimi orglami.
12. Izum sapnice z vzmetmi in sapnice s potegi.
13. O klaviaturi ter
14. o množenju, razvoju in izboljševanju registrov in piščali do danes.

1. poglavje:

**O dostojanstvu in vzvišenosti orgel
ter kako so tiste,
ki so namenjene bogoslužju,
vrednejše od ostalih inštrumentov.**

Nekateri upravičeno menijo, da bi takoj za teologijo morali najvišje mesto dodeliti glasbi (saj je lep in sijajen Božji dar ter predokus nebeške glasbe, kjer Božji angeli skupaj z nebeško vojsko brez prenehanja slavijo Stvarnika v prijetni harmoniji s pesmijo: »Svet, svet, svet je Gospod nad vojskami«¹). Med njenimi številnimi značilnostmi, učinki in možnostmi morda ni na zadnjem mestu ta, da je glasba po svojem bistvu bolj duhovni kot fizični pojav, zato v človeških srcih vzbuja notranjo pobožnost, da vse bolj zavzeto častijo Vsemogočnega Boga z lepimi psalmi in častilnimi pesmimi. Ko sta kralja David in Salomon bogoslužje jeruzalemskega templja želela urediti kar najbolj slovesno in pobožno, sta vložila veliko truda in izdatkov za glasbenike, pevce in inštrumentaliste z namenom, da bi ljudstvo postalo bolj pobožno in goreče. David je zato sam igral harfo in v obsežen tempelj nedvomno naročil postaviti več orgel. Zato je prav, da cerkveno glasbo, podobno kot Božjo službo, cenimo tudi danes, in jo izvajamo z vso potrebno spoštljivostjo. Za tak cilj so potrebni odlični organisti, ki svojih poslušalcev ne bodo jezili, ampak s primerno pobožnim preludiranjem na neko besedilo ali psalm navdihovali navzočnost Boga v njihovih srcih in mislih. Če takšnega cilja ne zasledujemo in je [za organista] brezbrizno imenovan nekdo, ki zna igrati le enostavno plesno glasbo, tedaj bo glasba v cerkvi kmalu postala tarča posmehovanja in bi jo zaradi takšnih izgredov lahko celo ukinili; izkustvo nas uči, da je to res.²

Glasbi sledi tudi vera; tak primer poznamo iz Grčije, kjer je v preteklosti cvetela na najvišji ravni. Odkar pa je Mohamed³ postavil svoj šotor, je glasba močno nazadovala in skoraj izginila. Podobno kot pri barbarih, jo ^{<83>} tam zdaj cenijo zelo nizko; panova piščal

in boben sta več vredna od spodobne in resne glasbe. Nekaj let nazaj je francoski kralj Franc I⁴ hotel počastiti turškega cesarja Sulejmana Veličastnega⁵ in mu zato poslal najboljše glasbenike. Vendar se jih je ta kmalu znebil in jih poslal nazaj s sporočilom, da taka glasba ni primerna za njegovo ljudstvo, ker jim pomehkuži dušo. To je povsem v nasprotju z mnenjem [starih] Grkov, ki glasbeno neveščim niso zaupali nobene pomembnejše službe; bili so mnenja, da glasbeno izkustvo razvija dober značaj.

Izkušnje torej kažejo, da glasba ne more preživeti tam, kjer vlada hudič, saj je brezbožniki niso vredni.

Prava Cerkev je glasbo vedno imela visoko v časti: le kje je še kapela, ki bi se lahko primerjala s Salomonovo, kakršna je opisana v četrtem poglavju Druge kroniške knjige.⁶

V tistem času je bilo gotovo tako, da je glasba med Božjim ljudstvom bolj cvetela kot med pogani, saj so poleg pihal, npr. tube, buccine, tube ductile ali tube cornee, Judje imeli tudi brenkala, npr. psalter z osmimi, desetimi in celo 24-imi strunami. Kot je omenjeno v II. delu, v poglavju 32, Hieronim piše, da je judovska citara – danes jo imenujemo harfa – imela 24 strun. Na drugi strani so pogani poznali le tri tetrakorde, to je 11 strun.

Čeprav je glasbo tedanjega časa skoraj nemogoče poznati, glede na okoliščine ne moremo dvomiti, da je bila sijajna posebno zaradi svetih kraljev Davida in Salomona, ki sta se zanjo zelo trudila in sta bila glasbeno izobrazena. Ob tem, da sta namenila veliko denarja za tempelj, ki je bil le kup mrtvega kamna, in si tako povečala slavo po vsem svetu, sta si še bolj prizadevala za daritvena žrtvovanja, pri katerih je bil navzoč Bog sam.

Iz uporabe raznih inštrumentov in glasov je [pri starih Izraelcih] jasno, da so Davidove psalme intonirali v danem vodilnem glasju, npr. v basu (morda v posebnih melodijah, kot so v današnjem času gregorijanski napevi), ^{<84>}ki je bil pomnožen *ad libitum* z drugimi pevske glasovi in glasbili. Takšna glasba bi seveda postala brezoblična, če bi vsak glas svojo melodijo izvajal neodvisno. Besedilo pa poroča, da se je slišalo, kot bi en

sam glas trobil ali pel, častil Boga in se zahvaljeval.

Dejstvo, da ta glasba ne obstaja več, in da v Svetem pismu (razen v naslovih psalmov) ne srečamo več besedil o urejanju zborov, nas ne presneča. Ob porušenju templja skupaj z ukinitvijo žrtvovanj in obredov, ki so si ga razlagali kot Božje maščevanje, je bila uničena tudi judovska glasba in spomin nanjo.

Judje sami (kar so mi številni povedali) orgel danes ne želijo poslušati; dodajo pa tudi, da so naše orgle le blede senca in nič v primerjavi z orglami, ki jih je Salomon dal postaviti njega dni. O modrosti kralja Salomona še pravijo, da je zanesljivo najbolj usposobljen in zmožen narediti tako sijajen umetniški inštrument; v svoji veliki modrosti namreč za tempelj gotovo ne bi nikoli naredil slabega glasbila, ampak samo odličnega, sijajnega in ušesom dopadljivega. Resnično, tega ne moremo zanikati. Ker so se Grki tako zavzeto zanimali za glasbo, je čudno, da se od Judov niso nikoli naučili, kako izdelati tako veličastno glasbilo. Orgle so prav zaradi svoje presežnosti in velike umetniške vrednosti inštrument vseh inštrumentov in zato v Cerkvi tako visoko cenjene.⁷

Očitno je, da so naši predhodniki žrtvovali veliko truda za zapletene, vendar melodične orgle. Uporabljali niso samo bron, srebra in zlata, ampak večkrat tudi druge posebne in občudovane materiale; resnično, njihova iznajdljivost z novimi materiali se zdi skoraj neverjetna. Vsak od številnih orgelskih delov kaže na veliko umetnost in skrbno izdelavo, [orgle kot celota pa] ne samo v njihovi notranji in zunanji obliki (ki zgleda kot živa), ampak v raznolikosti glasnih in tihih zvokov, ki se ob uporabi ustreznih registrov in tipk slišijo iz velikih in malih piščali. ^{<85>}Umetnost se kaže tudi v delovanju mehov, iz katerih prihaja stalna in enakomerna sapa, pri čemer orgle prekašajo vse druge inštrumente, ki sapa dobivajo iz človekovih pljuč.

Ta prikupen večglasni inštrument vsebuje vse, kar je možno v glasbi doseči. Iz njega prihaja pristen, naravni zvok, enak glasbenemu zboru mladih fantov in zrelih mož, ki skupaj pojejo različne melodije. Skratka, orgle imajo v sebi vse druge glasbene inštrumente različnih

oblik, velike in male. Karkoli želite slišati – boben, trobento, pozavno, kornet, klarinet, prečno flavto, pomer, dulcian, ranket, sordun, ukrivljeni rog, violino, lajno – v orglah so vse te lepe stvari že vgrajene in še več: med poslušanjem boste ugotovili, da različne instrumente slišite kot enotno glasbo. Ob tem ni treba izpostavljati, da že manj izurjen organist lahko zasenči kakšnega od mojstrov na drugih glasbilih, saj se [pri orglah] za izvedbo glasbenih zamisli uporabljajo roke in noge. Prav res je tako, da se nobena umetnost ni dvignila v take višine kot orgelska. Zahvaljujoč rahločutni inventivnosti in prizadevnemu razmišljanju so orgle dosegle tolikšno stopnjo popolnosti, da jim nič ne manjka; zdaj so odveč vsake nadaljnje raziskave ali razvoj.

V nekem predgovoru, ki sem ga prevedel v nemščino, Italijan Girolamo Diruta⁸ pričuje o tej izrednosti, lahko bi celo rekli, o božanskosti tega instrumenta.⁹

»Vse umetnosti in vse znanosti, ki jih more objeti človeški um, se po odločitvi najvišje Božje previdnosti strnejo v enem glavnem mislecu in njihovem mojstru, ki ga po vzvišenosti kot takega vsi sprejmejo in spoštujejo; če se pri filozofiji omenja filozof, takoj vsi vedo, da gre za Aristotela;¹⁰ če se v medicini omenja zdravnik, vsi vedo, da gre za Hipokrata.¹¹ V poeziji se med latinci z imenom pesnik časti Vergil,¹² med ljudstvom pa Petrarca.¹³

^{<86>}Ko se v Svetem pismu omenja prerok, razumemo, da gre za Davida, kot pri omembi apostola mislimo na sv. Pavla. Kajti vsi ti, ki v izredni meri izstopajo v svojem znanju, obdržijo naziv lastne vzvišenosti, kar se je dogajalo v davnini na glasbenem področju, ko so dali naslov vzvišenosti Orfeju¹⁴ in Anfionu.¹⁵

Podobno se dogaja danes z glasbili, ko orgle zaradi njihove vzvišenosti imenujemo glasbilo vseh glasbil, saj vsebuje vsa ostala glasbila, in se z njimi v množici glasov in zvokov razkriva vrednost glasbe; zato so orgle poimenovali tudi kraljico vseh glasbil. V Bogu posvečenih cerkvah jih je zato modro ohraniti, da bodo še naprej izkazovale čast in slavo njegovemu

» veličastvu. Na podoben način se človekova roka imenuje ud vseh udov, to je ud, ki se za delovanje poslužuje vseh ostalih telesnih udov.

Izraza *orgle* mnogi ne razumejo in mislijo, da ne pomeni nič drugega kot glasbilo, ki se uporablja v cerkvah za spremljavo svetih zborov človeških glasov, in je omenjeno v psalmu, kjer pojemo *Hvalite Gospoda s strunami in orglami*. Lutnja, citre, lira ali klavičembalo se vsak zase imenuje *inštrument* [orodje], ker jih glasbenik uporablja za prikaz svojih sposobnosti v petju in igranju. [Orgle pa], ki se tako imenujejo zaradi vzvišenosti, zberejo vsa *glasbila* in so toliko bolj od drugih vzvišene in bolj plemenite, kolikor bolj predstavljajo človeški glas, v katerem delujeta dih in roka. Piščali iz različnih snovi predstavljajo človeško grlo, po katerih dih ustvari zvok in glas; skoraj bi lahko rekli, da so orgle umetniška žival, ki govori, ^{<87>}igra in poje s človeškimi rokami in umetnostjo. Iz tega razloga, in ker so namenjene Božji hiši, naj bodo lepo izdelane in naj igrajo samo med svetim bogoslužjem, kjer bodo z glasovi hvalile velike in čudovite reči Božjega veličastva.

Med vsemi glasbili, ki jih krasi ime *orgle*, so zelo lepe tiste v mestu Trento,¹⁶ čudovite v stolnici Oggobbia,¹⁷ posebej vredne ogleda in poslušanja pa tiste v stolnici v Cagliju,¹⁸ v katerih se glasovi zberejo v blagem in mehkem sozvočju. Glede na dokaze, ki sem jih videl in z zavzetostjo razumel, sem se čudil, da med plemeniti in pomembnimi organisti, ki so igrali na te imenitne inštrumente, niso izpostavili njegove vzvišenosti in potrebe po primerni uporabi.

Vendar sem z dobrim namenom vseh in njihovim vztrajnim zahvaljevanjem v Božjo čast in slavo ter zadoščenje krščanskih ušes, z razumnostjo povzdignjenih duhov, ki se takih talentov veselijo, razmišljal s pomočjo Božjega veličastva, da izročim svetu te moje svobodne napore glede rabe tega slavnega inštrumenta. Ker je on glava in glavni med vsemi, tako naj se prikaže in jasno razume, kakšna je pravilna raba pri igranju, in kakšna je mehko

» in nežnost, ^{<88>}ki jo prinašajo pridruženi ostali inštrumenti, da bi uprizorili na Zemlji tisto prijetno soglasje blaženih duhov v nebesih, v češčenu Blagoslovljenega Boga, kakor je v verzih napisano na orglah pri Sv. Petru v Perugii:¹⁹ 'Če se take stvari dogajajo na Zemlji, kakšne radosti nas čakajo v nebesih?' Kakor da bi rekel: 'Če se že na zemlji veselimo tako sladke melodije, ki s tako umetnostjo ugaja človeškem ušesu, kakšno zadovoljstvo in veselje morajo občutiti šele angelski zbori in blaženi duhovi v nebesih?'«

Vsakdo lahko vidi, da je Cerkev orgle nad vsemi drugimi inštrumenti utemeljeno izbrala in priporočala za namene ohranjanja vere in javnega čaščenja Božjega imena.

Če je inštrument velik in vzvišen preko vsake hvale (kot je bilo zatrjeno), potem morajo vsi organisti imeti zanj čas, mu dnevno posvečati vse svoje misli in čute, in na ta sijajni inštrument z rokami in nogami pravilno igrati. Le tako bodo preprečili, da bi jih imeli za ignorante in bi za poklic organista veljala nalepka *την αντιφρασιν* [ten antifrasin]; saj se neredki sicer imenujejo in so zaposleni kot organisti, a nikoli ne pomislijo, da bi morali skladno s častnim poklicem in službo tudi živeti. Izkušnje kažejo, da številni ne zmorejo zaigrati niti najpreprostejše skladbe ali moteta, ali brez napake spremljati pevskega zbora. Pri uporabi orgel [v ansamblu] bi morali paziti, da glasbeno skupino ohranijo v sozvočju, predvsem ob spremljavi zborovskih pevcev pa, da obdržijo pravo intonacijo, da ne napenjajo svojih glasov, da ti ne postanejo ostri (kar se pogosto dogaja pri deških glasovih), in da ne gredo v takšne nižine, ki jih pevci več ne zmorejo.

Razlogi, zaradi katerih naj bi se organisti pri vaji bolj potrudili so naslednji:

^{<89>}1. Vzvišenost glasbila, kar je bilo na dolgo obravnavano v tem prvem poglavju.

2. Slavni možje te umetnosti, ki v zadnjih nekaj letih niso živeli samo v Italiji, ampak tudi v naši Nemčiji (nekdaj tudi na Nizozemskem), in ki kot znane osebnosti

v obeh deželah še vedno plodovito ustvarjajo. Svoje umetniške sposobnosti so razvili do take stopnje, da ni verjetno, da bi jih kdo kdaj lahko prekosil.

3. Mladi fantje, od katerih posamezni tako napredujejo, da so celo izkušeni in izobraženi organisti zaprepadeno izrazili svoje občudovanje in rekli, da je v njihovi nadarjenosti polno upanja za prihodnost.

Poleg tega bi bilo hvalevredno, če bi mestni predstojniki po svoji pristojnosti zbrali denar, s katerim bi dobre in prizadevne organiste v svojih cerkvah za njihovo težko delo primerno nagradili. Žal zdaj izobraženi organisti v tej imenitni službi dobivajo borne plače; nekateri od njih komaj vzdržujejo sami sebe. Včasih celo zavračajo svojo plemenito umetnost in si želijo, da bi namesto organisti postali kravji pastirji ali težki delavci. Resnično je žalostno. Mestna in cerkvena oblast bi morali to videti in popraviti (to je konec I. poglavja).

2. poglavje:

Približno kdaj in kdo je orgle izumil.

 zumitelj. Žal ni nikjer zabeleženo, kdo je izumitelj tega čudovitega inštrumenta. Polydorus to globoko obžaluje v 15. poglavju 5. knjige in v 18. poglavju 3. knjige, kjer piše: »Veliko glasbil je bilo izdelanih v starih časih, a je povsem pozabljeno, kdo jih je izumil; eno od njih se imenuje orgle, inštrument vreden občudovanja in hvale. Verjetno to ni bil judovski kralj in prerok ^{<90>}David, ki je ob njihovi spremljavi skupaj z leviti pel himne, psalme in duhovne pesmi.²⁰ Enako usodo si [z orglami] delijo monokord, klavičembalo in njima podobna glasbila. Imena njihovih izumiteljev so skrita v temi, kar je velika škoda.«

Čas. Zgodovinarji si niso edini, kdaj so bile orgle izumljene in kdaj so prišle v rabo v Krščanski cerkvi. Volaterranus²¹ trdi, da je papež Vitellianus začel s petjem in rabo orgel v cerkvi v času cesarja Konstantina III.²² Polydorus²³ in Cranzius metropolit²⁴ poročata, da je

papež Vitalianus I²⁵ vpeljal cerkvena pravila, uredil petje, in orgle uporabil za polnejši in bolj harmoničen zvok. Platina²⁶ in Vitalianus pišeta, da inštrumenti, ki jih poganja voda ali zrak, izvirajo iz časa okrog leta 660 ali 930 po Kr.; Gulielmus Perkinsus,²⁷ Anglic[anae] Theol[ogicae] Acad[emiae] Cantab[rigiensis], se v knjigi *Problema de Romanae fidei ementito Catholicismo* s tem strinja. Aimonius²⁸ postavlja [izum] v leto 820, Genebrandus²⁹ v leto 997. V *Lib[er] de Orat[ionibus] & horis Canonis* Navarrus³⁰ pravi, da v času Tomaža Akvinskega orgle še niso bile v rabi. Po Chytraeusu³¹ je Tomaž Akvinski umrl leta 1274.

Orgle so verjetno starejše; Vitalianus leta 660 po Kr. je le potrdil njihovo uporabo. V skladu z mnenjem Sethusa Calvisiusa,³² najbolj izstopajočega zgodovinarja današnjega časa, so orgle postale pravilo v cerkvah v času, ko je naraslo število pevcev, in so se ti lahko razdelili v dva zbora. Verjetno so orgle nadomeščale enega od zborov, če tega ni bilo. Nanje so izvajali preprosto petje, enoglasno, predvsem zato, da so si pevci nekoliko odpočili. Ob uporabi orgel je bil odpravljen stari tetrakord, ki je bil v rabi še za časa Boëthiusa,³³ (ki je kot rimski konzul deloval okrog leta 487 po Kr.), izumili pa so šest cerkvenih tonovskih načinov. Glasbena lestvica je tudi hitro napredovala, kar je še posebej vidno pri Guidu,³⁴ ki je deloval okrog leta 1026 po Kr., več kot petsto let za Boëthiusom. Guidu se moramo zahvaliti za razširitev klaviature na 20 tipk, saj so bile prej samo štiri, nato sedem, nato 14 in nekaj časa 15.

Po zaslugi [uporabe] orgel so izumili figuralno glasbo. V starih časih je bila namreč glasbena harmonija zelo različna od tega, kar mi poznamo kot figuralno glasbo, ⁹¹in lahko (med drugimi) beremo pri zgoraj omenjenem Calvisiusu v *Exercitatio secunda*³⁵ & *tertia*.³⁶

Nekdanji tetrakord so razširili s poltoni in kromatičnimi toni. Iz starega tetrakorda je nastal tetrakord synemmenon (to je niz tonov, npr. E, f, g, a, h, c, d), v katerega je bil med tona *a* in *h* vrinjen ton *b*. Ko se je *b* že dobro uveljavil, so prišli na vrsto drugi kromatični toni, brez katerih lestvice ne bi bilo možno raztegniti v heksakordni sistem. Dis je bila naslednji izumljeni ton, iz

česar je nastalo [zaporedje]: *g, a, b, c, d, dis*, itd.

Kdaj so se ti toni prvič pojavili v Nemčiji in Franciji in kdaj srečamo visoko razvite orgle v Italiji in drugod, je mogoče izvedeti od zanesljivih zgodovinarjev.

V 3. knjigi *Annales Bojorum* Aventinus³⁷ tako piše, da je leta 742 po Kr. Konstantin VI. Kopronymos,³⁸ Leonov sin in bizantinski cesar, poslal predstavnike (najbolj imeniten je bil Štefan,³⁹ rimski škof) k Pipinu,⁴⁰ frankovskemu kralju, očetu Karla Velikega; prinesli so mu dokaj velike orgle.⁴¹ Takšen inštrument je bil v tistem času Frankom in Nemcem še nepoznan. Aventinus poroča, da so bile narejene s svinčenimi piščalmi, da so dobivale sapo iz mehov, nanje se je igralo z rokami in nogami, imenovale pa so se *organ*; takrat so jih prvič videli v Frankovskem kraljestvu. Lambertus Schafnab⁴² in Marianus Scotus⁴³ v 3. knjigi navajata, da se je to zgodilo leta 758. Drugi so zabeležili, da je bil pedal prvič narejen za neke orgle v Benetkah. Zdi se, da so bile podobne glasbilu, ki ga mi danes imenujemo orgle in jih po nemških in frankovskih cerkvah še ne poznamo dolgo

Glede verodostojnosti Aventinusa (ki pravi, da so bile v Pipinovih dneh orgle še nepoznane pri Frankih in pri Nemcih) in Platina (ki trdi, da so orgle prišle v cerkev v Vitelianovih dneh, ki je živel 300 let pred Pipinom), se moramo zavedati, da se Platinov zapis nedvomno nanaša na preprosto izdelan inštrument, ki je imel 15 piščali in 12 mehov; te vrste inštrument je stal na Oljski gori v Jeruzalemu; njihov zvok je bil podoben gromu. Morda pa se nanaša na stari *hydraulis*, tudi pogosto imenovan *orgle*, in ga je opisal Vitruvij⁴⁴ v 13. poglavju 10. knjige *De architectura*.

Kljub navidezni podobnosti obeh inštrumentov, *hydraulisa* in današnjih orgel, se razlikujeta predvsem po piščalih. ^{<92>}Pri *hydraulisu* so bile narejene iz železa in pritrjene na glavni del glasbila; poleg tega jih je bilo le za eno vrsto in so proizvajale različne zvoke s pomočjo vode, ki se je bila natočena pod njimi. Osrednji del današnjih orgel pa je sapnica iz lesa, na kateri je več vrst piščali in s pomočjo zadostne sape iz mehovja spuščajo zvok spredaj ali zadaj, pri prsnem pozitivu, na straneh in pod nogami.

V spisu *Colloquia* 23 Leander⁴⁵ piše, da je v Benetkah

videl zelo *melodiozne* orgle iz stekla (tudi Majolus tako navaja). Prav tako poroča, da je videl orgle, pri katerih so bili sapnica, piščali, klaviatura in mehove izdelani iz alabastra (kamen iz Volterre v Italiji); skrajno prisrčno jih je naredil in intoniral izučen neapeljski mojster in jih podaril v čast Frideriku,⁴⁶ vojvodu Mantue. Leander pričuje, da je ta neverjetno čudovit inštrument v Toscani sam videl. Takšen pozitiv, v katerem iz stekla in alabastra nista bili narejeni le sapnica in klaviatura, ampak tudi piščali, je bil pred leti razstavljen v umetniški zbirki kot nedavno izumljen inštrument. Vendar, kot nakazujejo zgoraj omenjeni zgodovinarji, je bil tak izum narejen že precej pred našim časom.

Med kristjani so se odlikovali in postali slavni naslednji glasbeni izumitelji: Georgius, duhovnik, po rodu Benečan, za katerega je madžarski grof Daldrico⁴⁷ dal Ludviku Pobožnemu⁴⁸ priporočilo, da zna v Aachnu uliti in izdelati glasbilo *hydraulis*, ki se imenujejo orgle (gl. Aimonius,⁴⁹ 4. knjiga, poglavje 113, de Francis; tudi Aventinus,⁵⁰ 4. knjiga, Annales);

Gilbertus, škof v Rheimsu, ki je bil pozneje v Rimu izvoljen za papeža Silvestra II,⁵¹ je s pomočjo svojega matematičnega znanja naredil orgle, ki so proizvajale zvok s silno močjo vrele vode; to je bilo leta 997 po Kr., o čemer pričata Erfordiensis⁵² in Genebrandus;

Boëthius, ki je bil hkrati dober matematik, filozof in izvrsten pesnik, in ga imajo za izumitelja glasbila *chiterini* (gl. Bergomas in Genebrandus, leta 515 po Kr.).

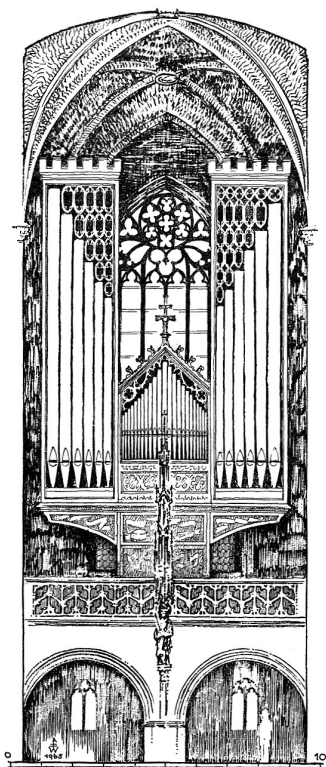
Da ne pozabimo: Sabellicus⁵³ v 8. knjigi, 10. Ennaratio poroča, da je okrog leta 1470 po Kr. v Benetkah živel zelo imeniten gospod in izvrsten glasbenik. ^{<93>}Ime mu je bilo Bernhardus, imel pa je tudi vzdevek Teutscher [Nemec], s katerim je ljudem povedal, od kod je prišel. Bil je prvi, ki je orgle izpopolnil in povečal, tako da je napeljal tanke vrvice v pedal, kar je pripomoglo, da so orgle pele bolj polno in bolj harmonično. Vendar nihče ne more z gotovostjo trditi, ali se bile prve orgle v cerkvah Grčije, Italije, Azije ali Afrike.

Res je škoda, da ničesar ne vemo o kraju in času izuma prvih orgel. Iz tega podatka bi lahko ne samo vedeli o daru, ki ga je Bog dal ljudem glede izdelave prav

tega glasbila, ampak tudi o vztrajnosti in marljivem razmišljanju pred več stoletji. Takrat so postavili lestvico tako, da bi njihovi nasledniki po njej splezali še višje; osvetlili so nam pravo pot, da po njej lahko hodimo v prihodnost. Njihov zgled nas v tej čudoviti dobi, v kateri živimo, spodbuja k enaki prizadevnosti v razvoju *artes liberales* k učinkovitejši porabi v Božjo slavo.

Nepremišljeno odstranjevanje glasbil, nekateri niso bili stari niti sto let, in ko za njimi ne ostane niti zapis o njihovih značilnostih (čeprav smo arhive dobro preiskali), predstavlja madež na dobremu imenu tistih, ki so odgovorni zanje – organistov in orglarjev.

Na osnovi ohranjenih orgel, ki še stojijo (ali so vsaj nekaj let nazaj), in bodo opisane v tem traktatu, si je nekaj stvari vseeno mogoče predstavljati. Tako evidence, npr. datumi orgel v Halberstadtu in v Pavlovi cerkvi v Erfurtu v povezavi z drugimi podatki namigujejo, da so bile narejene že davno, pred šestimi stoletji.

Slika rekonstrukcije orgel v Halberstadtu. Domnevno so bile iz leta 1361.

S pedalom in pedalnima stolpoma so jih nadgradili leta 1495.

3. poglavje: O značilnostih majhnih zgodnejših orgel.

o so začeli izdelovati orgle, te niso bile velike, ampak precej majhne, pripete neposredno na stebre (take orgle so nekdam bile v ^{<94>}cerkvi sv. Jakoba v Magdeburgu) nameščene kot lastovičje gnezdo, visoko nad korom, zelo stisnjene in z malo prostora okrog njih. Na začetku so ti majhni inštrumenti dajali samo po en nespremenljiv zvok, kar ni bilo nič drugega kot neka mikstura (kot bomo opisali), sestavljena iz 10-ih, 15-ih ali celo 20-ih piščali po tipki. V tej miksturi je temeljni ton vsake tipke predstavljala največja piščal, ki je stala spredaj, na pročelju, kjer stoji principal v današnjih orglah. Njihov zvok je bil močan in predirajoč; klaviatura ni imela poltonov, npr.

H c d e f g a h c d e f

ali pa:

c d e f g a b c d e f g a

Razvidno je, da orgle na začetku niso imele več kot teh 11 tipk, ki pokrivajo obseg treh starih tetrakordov:

1. tetrakord $\upsilon\pi\alpha\tau\omega\nu$ [hypaton] od h do E (h je zadnji in najnižji ton, ki ga je določil Timotheus⁵⁴ v času kralja Filipa, očeta Aleksandra Velikega).

2. tetrakord $\mu\epsilon\sigma\omega\nu$ [meson] do E do a.

3. tetrakord $\delta\iota\epsilon\zeta\epsilon\upsilon\gamma\mu\epsilon\nu\omega\nu$ [diezeugmenon] od h do e.

H C D E F G A h c d e

Kmalu po Timoteju iz Mileta so iznašli četrti tetrakord, $\upsilon\pi\epsilon\rho\beta\omicron\lambda\alpha\iota\omega\nu$ [hyperbolaion] e f g a v višji legi; tako so prišli do 14 tonov. Končno so kot osnovni ton pod tetrakordom dodali najnižji ton A, brez katerega starejše glasbe ne bi mogli v polnosti izvajati. Tako je bilo mogoče igrati *cantus durus* čez 15 tonov. Kadar so hoteli peti v *cantus mollis vel transpositus*, takrat so dodali

tetrakord *συννημμενον* [synnemmenon]; v tem poglavju gl. Calvisiusov *Exercitium* 2.

Kot je bilo omenjeno, se je to dogajalo v času Aleksandra Velikega,⁵⁵ pred Kristusovim rojstvom. Orgle, kakršnim smo bili priče do pred nekaj let, ^{<95>}in so bile izdelane po Kristusovem rojstvu ter niso imele več kot 11 ali 12 tipk (obseg prvih treh tetrakordov), so torej izdelovali že za časa Timoteja iz Mileta.

To presenetljivo dejstvo je morda posledica takratne nespretnosti izdelave klaviatur, saj so te napredovale le postopoma in počasi ('držeč se za klop', kot pravijo) od poskusa do poskusa, dokler niso končno dosegli [omenjenega] števila tipk. Calvisius pa ob tem meni, da je to [dejstvo] posledica miksture, ki je imela zadosti oktav drugo nad drugo, in zato večati števila tipk ni bilo potrebno. Poleg tega naravni obseg človeškega glasu ne potrebuje veliko več tonov, kot jih daje 11 tipk, kadar pa se je melodija dvignila nad obseg te klaviature, so nadaljevali oktavo nižje. Ta način je bil v veljavi vse dokler niso iznašli novih ključev, o katerih bomo podrobneje poročali v 7. poglavju.

4. poglavje:

Kako so zgodnejše, male orgle

dobile dodatno oktavo

in s tem postale srednje velik inštrument.

 edvomno se stanje mnogo let ni spremenilo (napredek je bil počasen, kot pri vsaki novosti), vse dokler ni novi in čudoviti inštrument postal znan in so ga začeli izdelovati na različnih med seboj oddaljenih krajih.

Pred sto ali več leti, ko je orglarska umetnost postala bolj znana in se je razcvetela v pravo obrt, je svojo vlogo začela igrati tudi tekmovalnost. Orglarji so napredovali v znanju in začeli izdelovati večje inštrumente, tudi še enkrat večje od prvotnih. O njih nimamo le zanesljivih poročil, ampak so to inštrumenti, ki jih še vedno vidimo v večjih mestih ter kolegijatnih in samostanskih cerkvah.

Orglarji so med seboj tekmovali in neprestano izumljali nove stvari. Na osnovi omenjenih dveh tipov

klaviature (prva ima spodaj tipko *b*, druga pa *h*), se zdi logično, da si je sto let potem, ko je bil instrument izumljen, nekdo zamislil poltone; pred 400 leti so se namreč na klaviaturah začeli pojavljati poltoni, zlasti *b* pri klaviaturi z začetkom na *h* in *es* pri tipu klaviature z začetkom na *b*.

<96>

5. poglavje: Kako so izumili pedal in kako so prvo oziroma zgornjo klaviaturo (prej brez imena) poimenovali *manual*.

eprav so se orgle sčasoma povečale glede na število piščali in število klaviatur, pa prvotno združeni principalni in miksture še niso bili razdeljeni, ampak so pele kot en sam nedeljiv register. Edine spremembe so bile v številu tipk v diskantem delu in dodatek pedala, ki je bil sicer izumljen pred 400 leti. Čeprav se pisna poročila niso ohranila, o pedalu priča zunanja oblika zelo starih orgel: dva stranska stolpa sta za pedal, manual pa zasede sredino.

Naj na tem mestu našim predhodnikom priznamo pametno razmišljanje in pohvalimo vztrajnost pri inventivnosti, saj so odkrili, kako za ustvarjanje zvokov [poleg rok] uporabljati tudi noge.

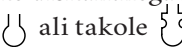
Sabellicus poroča, da je neki Nmec, Bernhardus po imenu, prinesel pedal iz Nemčije v italijanske Benetke.

Pedal se v Italiji, Angliji in drugod redko uporablja, čeprav je orglarska umetnost po njihovih krajih cvetela že od nekdanj. Nekateri pisci tudi trdijo, da je v preteklem času italijanska glasba popolnoma zamrla, in da so jo Nemci morali zopet oživeti.

Po izumu pedala, ki je izvorno imel le osem tipk: *H*, *c*, *d*, *e*, *f*, *g*, *a* in *h*, je bil zasnovan [drugi] manual za levo roko, ki se je uporabljal namesto pedala kot bas. Po obliki in razporedu tipk je bil enak obstoječemu manualu. Tudi naslednji manual je nastal na osnovi prvotne manualne klaviature. Njegov izgled bo opisan pozneje.

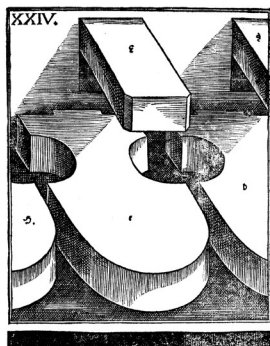
Po izumu pedala so prvotno klaviaturo, ki smo jo prej poimenovali »manual«, preimenovali v »diskant«.

Pedalni klaviaturi so dali ^{<97>}ime »pedal«. To lahko vidimo v nekem starem samostanskem rokopisu, splošni čut pa to tudi potrди. Razlog je naslednji: na začetku so melodijo *cantus firmus* izvajali enoglasno, zato klaviatura ni imela nobenega imena, saj je bolj ali manj le podpirala petje; imena in mere not to potrjujejo. Po izumu pedala so manualni klaviaturi na sopranski strani postopoma dodajali male piščali do končnega obsega več kot ene oktave. Glede na pedal je bil torej pravilno imenovan »diskant«.

Tipke diskantnega manuala so bile oblikovane takole (skice lahko najdeš v *Theatrum Instrumentorum*, list XXIV in XXV) in so bile tako trde, da je bilo mogoče nanje igrati le s stisnjeno pestjo.

Taka klaviatura z le devetimi tipkami je bila široka skoraj 1 1/4 ali 1 1/2 ellov [~120 cm]. *Theatrum Instrumentorum* na listu XXIV prinaša skico teh tipk v dejanski obliki in merah. Še ohranjene lahko vidimo v treh klaviaturah, ki se druga na drugo nahajajo v stolnici v Halberstadtu; o njih bo več povedanega spodaj. Nekatera poročila pravijo, da je bilo podobnih 16 tipk na orglah v stolnici v Magdeburgu, vsaka je bila štirikotna in skoraj tri palce široka.

Zanesljiva poročila kažejo, da je tovrstna klaviatura bila v rabi 300 let ali več po njenem izumu, in da so v tem času izdelovali samo po eno manualno klaviaturo (imenovano »diskant«, kot že omenjeno) skupaj s pedalom; z vajo bi na takem inštrumentu človek končno lahko igral trio igro.

Manual-Clavier oder Klein-Orgel im Thumb zu Halberstadt.

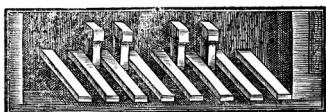
Das I. und II. Discant-clavier.

Das III. Clavier.

Das IV. Pedal-Clavier.

Dies sind die Manual- und Pedal-Clavier, wie die in der gar großen Orgel im Thumb zu Halberstadt über einander liegen.

6. poglavje

obravnava zelo velike orgle iz starih časov.

akor male orgle (te so najprej izumili) so tudi srednjevelike pele le v eni zvočni barvi, brez možnosti delitve [na registre]. Zaradi vse večjega števila piščali so postajale tudi vse glasnejše, in sicer vse do časa pred 250-imi leti, ko so izumili tretji tip orgel. Te so imele več klaviatur in so pele oktavo nižje od prejšnjih. Niso jih postavljali v navadne cerkve, ampak prej v imenitne samostanske in stolniške cerkve. ^{<98>}Primer takšnih velikih stolniških orgel, skupaj z notranjimi deli in piščalmi, lahko še vedno vidimo med drugim v stolnici v Halberstadtu. Drug tak inštrument je bil pred kratkim odstranjen iz stolnice v Magdeburgu. Glede na datum, ki je bil zapisan, so bile velike orgle v stolnici v Halberstadtu prvotno postavljene pred 250-imi leti in obnovljene pred 120-imi leti. Na inštrumentu je dejansko pisalo:

*Anno Domini M.CCC.LXI. Completum in Vigilia
Matthaei Apostoli, per manus Nicolai Fabri Sacerdotis.
Anno Domini M.CCCC.XCV. renovatum est per manus
Gregorij Kleng &c.*⁵⁶

Inštrumenti, kot je ta, kažejo pomembne izume, ki jih ne najdemo v nobenem od zgodnejših orgelskih tipov. Sklepamo lahko, da je šlo za dokaj tvegane podvige. Vendar so orglarji, tako kot danes, temeljito pregledali in sledili vsakemu izumu, ob čemer se je razvijala njihova domišljija in napredek, o katerem lahko le sanjamo. Ob tem niso iskali le [rešitev za uvedbo] poltonov, ampak tudi vse večjo zvočno raznolikost. Obe izboljšavi sta že bili uresničeni v orglah v Halberstadtu. Zato je prav, da zdaj natančno poročamo tudi o konstrukciji ter rabi manualne in pedalne klaviature, in sicer na tem in njemu podobnih drugih inštrumentih, kakor tudi o hitrem razvoju in napredku orgel, ki je posledica vseh teh izumov.

7. poglavje
obravnava zunanjo obliko klaviatur
v največjih orglah,
posebno v omenjenih starih orglah v Halberstadtu
in kako so te klaviature uporabljali.

1. Najvišja klaviatura, tedaj imenovana »diskant«, je nadzorovala celotne orgle, torej piščali prestanta na pročelju in veliko miksturo za njim. <99>

	cs	ds		fs	gs	b		cs'	ds'		fs'		
H	c	d	e	f	g	a	h	c'	d'	e'	f'	g'	a'

2. Druga klaviatura, prava tako imenovana »diskant«, je igrala samo principal:

	cs	ds		fs	gs	b		cs'	ds'		fs'	
c	d	e	f	g	a	h	c'	d'	e'	f'	g'	a'

3. Tretja, klaviatura za bas, leži neposredno pod prejšnjima in jima je podobna po obliki in velikosti. Ko je organist tipke pritisnil z rokami ali (nekateri trdijo) s koleno, je prevzela vlogo pedala za igranje velikega basprincipalala, čigar piščali so stale v stranskih stolpih.

	cs	ds		fs	gs	b		
H	c	d	e	f	g	a	h	c'

4. Četrta in najnižja klaviatura, pedal, se igra z nogami in se uporablja z najvišjo diskantno klaviaturo za polno orgelsko igro v vsem njihovem blišču.

	cs	ds		fs	gs		
H	c	d	e	f	g	a	h

Pedalna klaviatura leži neposredno pod tretjo zgoraj opisano; obe imata enako obliko, vendar ne istih tipk, kar lahko vidimo v prilogi *Theatrum Instrumentorum* na listu XXV.

Največja prednost, ki jo prinašajo te štiri klaviature, je možnost izvajanja glasbe v različnih zvočnih barvah. Srednji klaviaturi (številka 2 in 3) omogočata principalu, ki ima piščali na pročelju, da se nanj igra z rokami, [na primer] desna pest (imenovana »diskant«) igra na drugi

klaviaturi, leva roka pa bas na tretji klaviaturi (namesto v pedalu); s tem dobimo nič drugega kot *bicinium* oziroma *Duum vocum* z osnovo v koralu. Preostali klaviaturi, najvišja in najnižja, sta se uporabili za mogočne glasove polnih orgel, to je, za miksturo (tedaj imenovano »hindersatz«), ki je stala za principalom (prestantom) in je pela skupaj njegovimi piščalmi. Ker je bila [od teh dveh] najvišja klaviatura »diskant« in najnižja »pedal« ali basovska, je bilo možno izvajati trio-igro. Po mojih opažanjih je v diskantu bilo 32, 43 ali 56 piščali [na tipko], ki so pele v različnih ključih v »hindersatzu«, pri pedalnih ali basovskih tipkah pa samo po 16, 20 ali 24 piščali (večjih, kot nekakšna nižja mikstura).

Ker so bili prestanti dokaj veliki in je mikstura vsebovala številne piščali, v katere je sapa prihajala pod visokim tlakom, ^{<100>} je ta inštrument gotovo izvajal mogočen zvok. Ob tem pa je bilo zaradi omejenega števila manualnih tipk okrnjeno izvajanje umirjenih visokih tonov, tako da je ostalo le grobo, nadležno brundanje.

Ob nizkih višinah uglasitve je to pomenilo, da znotraj obsega oktave ni bilo smiselno igrati drugega kot kvinte in velike terce (vsaka tipka je zahtevala celo roko, oziroma stisnjeno pest). Poslušanje takega inštrumenta po našem mnenju ni mogel biti poseben užitek, razen če so si visoke piščali hindersatza izborile pot skozi to zvočno gmoto in je poslušalec lahko zaslišal [gregorijansko] melodijo.

Vseh 12 velikih pedalnih piščali je stalo v stranskih stolpih, diskantne piščali pa so bile urejene vmes v velikostnem zaporedju glede na njihovo dolžino.

V nadaljevanju povzemam, kaj o zvoku starih orgel in o nekdanji harmoniji misli Calvisius, kakor mi je to osebno napisal v pismu.

»Vprašanje je, če je ostanke stare harmonije sploh mogoče najti. Nedvomno se je ohranjala v cerkvi. Dva inštrumenta iz preteklosti sta v cerkvi še vedno v rabi: dude in lajna. Oba praviloma igrata konsonance. Pri dudah je to kvinta, pri lajni so trije ali štirje toni. Trije

hkrati stalno igrajo kvinte in oktave; klaviatura, ob kateri se pri igranju oglasi četrti ton, pa je za melodijo.«

Ta zvrst glasbe se je nedvomno že od nekdanj ohranjala v cerkvi. Zato so, če bi hoteli konsonance izvajati na orgle, morale biti piščali razdeljene po vrstah, ki ves čas igrajo tiste konsonančne tone in se ujemajo z melodijo koralala, kot pri lajni, npr. *c-g-c'* ali *d-a-d'* ali *e-h-e'* itd. Te note torej stalno slišimo. Skladba, ki ima noto finalis *c* ali *d* ali *e*, se igra sočasno, kot bi igrali pastirski ples na čembalu.

Več avtorjev trdi, da so na ta način že od samega začetka izvajali vso inštrumentalno glasbo. Iz tega je lahko sklepati, da za samo izvedbo ni bilo potrebnih mnogo tipk, kar je bilo nakazano na koncu 2. poglavja.

Pozneje so nekateri bistri glasbeniki sami nadaljevali s poizkusi, in konsonančne zvoke podstavili pod koralno melodijo, ^{<101>}prestavljeno v višjo tonaliteto. Na klaviaturi so igrali po dve noti hkrati in tako odkrili, kako pripeljati skladbo do pravilnega sklepa s kadenco. To je bil zelo pomemben korak. Kakor hitro so znali izvajati kadence (kar ni bila lahka naloga, ker obstaja več načinov), so bili sposobni najti konsonance za ostale note in igrati večglasni *punctum contra punctum*. Nato so odkrili *bicinium*. Napredek se je nadaljeval do *triciniuma* in končno so iznašli *contrapunctum floridum*.

Razvoj je trajal zelo dolgo. Za iskanje konsonanc so bili namreč veliki napori potrebni predvsem zato, ker orgle še niso bile tako brezhibno uglašene, kot so danes; naravnih in kromatičnih tonov niti ni bilo mogoče čisto uglasiti. Dolgo časa glasbeniki tudi niso hoteli sprejeti terce in sekste kot konsonance, ker glasbeno izročilo tega ni dopuščalo. Nihče pa ni želel, da bi ga imeli za 'krivoverca' ali da bi bil videti bolj pameten kot Ptolomej, Boëthius, Evklid ali kateri drug imeniten glasbenik.

Če bi kdo hotel slišati harmonijo zgodnje glasbe, bi moral po mojem mnenju potegniti vse registre: principale, oktave, superoktave, kvinte, cimbale, miksture, hkrati s subbasom in katerimkoli registrom za plenoigro, ki je na voljo; to bi bila precej natančna

predstavitev stare miksture. Nato bi moral z obema nogama igrati vzporedne kvinte (C-G ali D-A ali F-c itd.), rezponzorij ali introit ali nemško himno pa kot *cantus firmus* v manualu, vendar v tenorskem registru, ker v starih orglah ni bilo višjih piščali. Po tej poti lahko pridemo precej blizu zgodnjemu načinu harmonizacije, čeprav harmonija v prejšnjih obdobjih za poslušanje ni bila prav prijetna.

8. poglavje obravnavo višino orgelskih uglasitev.

elo največje prestant piščali (brez noge) v orglah v Halberstadtu, ton *h*, je $16 \frac{1}{2}$ komolcev ali 31 čevljev dolga in ima obseg $1 \frac{3}{4}$ komolcev ali $4 \frac{1}{2}$ čevlja. Če imamo ta ^{<102>}principal za 32', tedaj je v *hindersatzu* suboktava 16', velika oktava 8', velika kvinta 6', več oktav s 4' itd. Na posamezno tipko je torej zapelo približno naslednje število piščali:

Clavis c ima	{	2 3-4 4-5 6 7 8 10	}	piščali po	{	8 4 3 2 $1 \frac{1}{2}$ 1 $\frac{1}{2}$	}	čevljev /čevlja
--------------	---	--------------------------------------	---	------------	---	---	---	--------------------

Hindersatz je torej vseboval vse piščali skupine odprtih principalov. V naslednjih letih se večina te miksture razdeli v ločene registre (razlaga sledi), in sicer z uvedbo sapnice z vzmetmi ali sapnice s potegi. Tako so mnoge registre nekdanje miksture lahko uporabljali posamezno, nekatere piščalne vrste pa so še ostale skupaj.

Kot dokazuje dolžina omenjene piščali prestanta, je moral ta inštrument biti uglašen za dobro stopnjo in pol višje od današnjega komornega tona. V prejšnjih

časih so sicer vsi inštrumenti, na glede na velikost, bili tako uglašeni, ali še višje, saj so jih pred reformacijo uporabljali le za spremljavo petja. Zdi se, da so se orgle za spremljavo, ki so jih glede na današnjo višino tona uglasili čisto kvarto navzgor ali čisto kvinto navzdol, dokončno uveljavile, in bile s svojo višino splošno sprejete. Če se torej stare orgle, ki so še v rabi, po višini uglasitve razlikujejo od današnjih, tega ne smemo pripisati pomanjkanju znanja in prizadevnosti, ampak dejstvu, da takrat standardne zborovske intonacije, kakršno danes – hvala Bogu – imamo, niso imeli.

Orgle, ki so jih postavljali v cerkve za spremljavo zborov moških in fantov, ^{<103>}so bile uglašene eno stopnjo višje (ali nižje). Uglasitev so ob raznih popravilih in obnovah neredko še zvišali. Praviloma pa se je zgoraj omenjena uglasitev za kvarto višje ali kvinto nižje od naše navadne uglasitve smatrala za komorni ton, ki je do danes v veljavi v pomembnejših stolnih in samostanskih cerkvah.

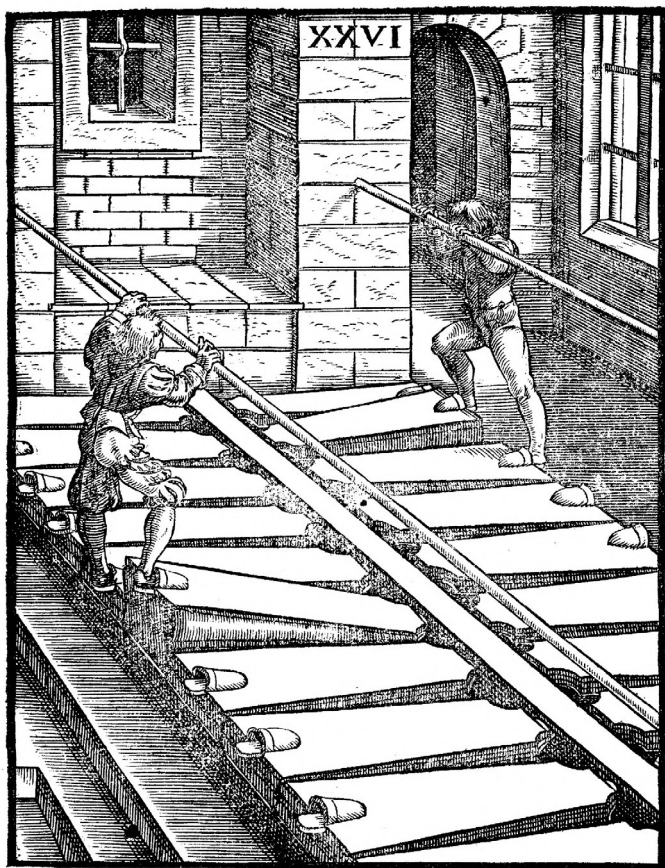
Še vedno pa se najdejo inštrumenti, ki so uglašeni za stopnjo višje ali nižje, pa tudi veliko takih je, ki so uglašeni pol stopnje višje.

9. poglavje

O vrstah mehov v tistem času.

 obravnavanem času (250 ali 300 let nazaj), ko so postavljali velika glasbila, npr. v Halberstadtu, še niso veliko razmišljali o mehovih. Dvajset malih mehov imajo orgle v stolnici v Halberstadtu, in 24 zelo majhnih orgle v stolnici v Magdeburgu, ki so naslikani v *Theatrum Instrumentorum* list XXVI. Po obliki in merah so bili podobni današnjemu kovaškemu mehu. Takrat še niso bili obteženi s svinčenimi ali kamnitimi utežmi, ampak so določili osebo, ki je z nogo tlačila dva mehova. Ko je mehačeva teža stisnila enega z eno nogo, je z drugo nogo spustila drugi meh navzgor. Za tlačenje dvajsetih mehov je bilo tako potrebnih deset mehačev.

^{<104>}Človek se resnično čudi predhodnikom, kako

Blagbälge vnd Calcanten, so zu der zeit bey derselben Orgel gebraucht worden.

so bili v glade mehov nazadnjaški, v drugih vprašanih orglarstva pa tako napredni. Niso niti poskušali, kako bi s primernejšo obliko mehov prišli do boljše in bolj uravnotežene sapa in primernejšega načina tlačenja (saj vsi ljudje niso enako veliki in težki). Gotovo so težave z [nihajočo] višino intonacije, ki jo je povzročila nestalna sapa, marsikoga spodbudile k razmišljanju že v času, ko so bile orgle še ena sama mikstura, sestavljena iz oktav, kvint, kvart in številnih enoglasnih registrov, od nizkega do visokega.

Če imajo še današnji orglarji, ki so tako uspešni v izdelovanju orgel s stabilno sapo (kot sem opazil), težave pri uglasovanju orgel, kako težavno in zamudno je

moralo biti to šele za naše predhodnike! Da ne govorimo o tresenju, ki ga je povzročalo tlačenje meha. Edina olajševalna okoliščina je bila, da jim inštrumentov ni bilo treba uglaševati po sozvočnih intervalih, ker organisti prej še niso igrali polifone skladbe, ampak le koralne melodije.

Uglaševanje piščali prestanta (ki je v tistih časih že imel samostojen manubrij), je sledilo uglaševanje vseh piščali ene tipke s prestantom kot [bi uglaševali] z miksturo. Želim si, da bi kdo obnovil tak inštrument in bi mogli primerjati stare orgle s sodobnimi.

10. poglavje razpravlja o različnih imenih zgodnejših za orgle.

 ukaj bom opisal tri velikosti najzgodnejših orgel, ki so bile v različnih obdobjih dalj časa v rabi. Ob tem se najprej pojavlja vprašanje, kateremu inštrumentu je treba dati naziv »celoten«, »polovičen« ali »četrtnski«, da jih bomo lahko med seboj sploh razlikovali. To vprašanje ni bilo aktualno samo za naše predhodnike pred več stoletij, ampak je aktualno in pereče tudi danes. V prejšnjih časih različnih registrov še ni bilo. Ko so začeli sestavljati zelo velike orgle, je bilo [podobna glasbila] po imenih smiselno ^{<105>}ločiti na »celoten inštrument«, srednje velik inštrument z imenom »polovični«, in male orgle – ki so najzgodnejše – kot »četrtnski inštrument«. Vsako ime je nastalo iz prejšnjega, kakor je vsaka velikost izhajala iz prejšnje.

V tistem času so večje inštrumente upravičeno imenovali »celotne«, ker so bili sestavljeni iz celotne, popolne miksture, v kateri so bile vse piščali od največje do najmanjše. Nedvomno je iz tako velikega števila pojočih piščali za vsako tipko prihajal mogočen, grmeč zvok, ki ga srednje velike orgle niso zmogle. Na drugi strani pa najzgodnejši in najmanjši inštrumenti niso mogli od sebe dati zvoka srednje velikih orgel. Takšna delitev je bila torej potrebna, da so jim med seboj

razlikovali. Starejši organisti in splošna javnost jih še danes tako deli.

Nekateri menijo, da takšno razlikovanje [v imenih], npr. »celotne«, »polovične« idr., izhaja iz števila mehov. Vendar to ne more biti res. Treba je samo pogledati orgle iz obeh obravnavanih stolnic: v Magdeburgu in Halberstadtu (da ne govorimo o drugih njim podobnih); Magdeburg ima 24 mehov, Halberstadt pa 20, a so si vseeno po velikosti podobne. Ker so torej bile iste velikosti in sestave, bi razliko imen med njimi težko izpeljali iz števila mehov. Sledi, da je bil najbolj razumljiv način ločevanja na »celotne«, »polovične« in »četrtrinske orgle« skladen z velikostjo njihove strukture in njenih prestantov.

Podobno tudi danes inštrumente delimo v tri skupine glede na velikost njihovega principala. Če imajo orgle 16-čveljski principal in 8-čveljsko oktavo v glavnem piščalju, potem rečemo, da so orgle velikega principala. Nekdaj je bil to »celoten inštrument«, pri katerem je bil najnižji pedalni ton 24-čveljski *F*. Bila je ena sama mikstura brez delitve na registre. Če so orgle imele 8-čveljski principal in 4-čveljsko oktavo v glavnem piščalju, potem so to orgle [s človeškim glasom] »izenačenega principala« (v preteklosti je bil imenovan »polovičen inštrument«). Če pa imajo orgle 4-čveljski principal v glavnem piščalju, ne glede na to, ali ima odprt ali krit 8-čveljski register v pedalu (ali včasih celo v glavnem piščalju), dobijo glede na velikosti in izgled prestanta, ^{<106>}ime orgle »malega principala«. Podrobne informacije o orglah pozneje.

Za razvrščanje orgel po velikosti ni boljšega načina [od opisanega]. Iz števila mehov ali registrov namreč ne moremo potegniti pravega sklepa.

11. poglavje

zadeva razlike med zgodnjimi in današnjimi orglami

Se na tem mestu natančno primerjamo orgle iz preteklosti in sedanosti, ugotovimo, da v bistvenih potezah razlika sploh ni tako velika. Dejansko je precej osupljivo, kako hitro se je [nekdaj] inštrument razvil do tako visoke stopnje, da jo celo dandanašnja iznajdljivost in novi materiali težko prekosijo. Z vztrajnim poizkušanjem so mnoge izume prilagodili, da so postali bolj naravni, elegantni in prijetni.

Kakor naši sedanji inštrumenti so tudi najstarejši delovali na osnovi sape in mehov. Mehovi so bili pousnjeni (tako kot danes) in so imeli sapne ventile, po katerih je zrak prehajal noter in ven.

Imeli so tudi sapne kanale, ki so sapo od mehov vodili v inštrument [sapnico], v njih pa so bile priprave različnih oblik, ki so sapo zadržale. Notranji deli [sapnice] so bili taki, kot so še danes: s kanali, prekati, vzmetmi idr.; nanje so postavili piščali. Orgle so imele pedalne in manualne klaviature. Imele so principale, ki so jih pozneje imenovali prestant, ki so jih za polepšanje izgleda polirane postavili v pročelje. Polne orgle, kakor naše, so imele cele vrste oktav, kvint in superoktav itd., le da so bile te [pri vsakem tonu] sestavljene v eno samo ^{<107>}miksturo ali »hindersatz« in so vse piščali [enega tona] pele hkrati. Zelo zanimivo je, kako so bili stari orglarji zmožni obdelati flavtne piščali in jih intonirati z istimi orodji in na enak način, kot danes; in tudi, kako so za dosego dobrega zvoka znali načrtovati pravilne lestvice (čeprav te niso bile enakomerne).

Kljub temu, da so v tedanjih časih orgle imele le en tip piščali, odprte flavte, so bili nekateri dvesto let stari principali tonsko in z izurjeno obrtniško roko narejeni tako dobri, da lahko še danes občudujemo natančno in visoko razvito rabo šestila. Prav bi bilo, če bi nekateri današnji orglarji te piščali natančno in zavzeto pregledali; lahko bi se iz njih marsikaj naučili. Ker so

take principale iz predreformacijskih orgel predstavili v sodobne inštrumente, jih namreč lahko na raznih krajih še danes vidimo.

12. poglavje:

Napredek in razvoj do današnjega dne: izboljšave v sapnicah ter množenje klaviatur in piščali

ajprej opis zgodnejših sapnic z vzmetmi in sapnic s potegi.

Oblika sapnice, ki jo danes poznamo kot sapnico z vzmetmi, izumljeno z velikim naporom in nadarjenostjo, in je v rabi na Nizozemskem in Brabantu, predstavlja prvi korak od zabojne sapnice (opisane v 7. poglavju), in je bila izumljena še preden je v splošno rabo prišla sapnica s potegi. Razlog tega ^{<108>}izuma (kar velika večina orglarjev prizna) je bila želja po razdelitvi [nekdanjega miksturnega registra] v večje število posameznih piščalnih vrst (kar bo opisano v 14. poglavju). Torej sapnica z vzmetmi ni nov izum, kot nekateri mislijo, ampak je bila ena najzgodnejših razvojnih stopenj in je v rabi že 200 let. Šele pred par leti na primer v enem od samostanov v škofiji Würzburg orglar po imenu Timotej iz zelo starega inštrumenta (ki ga je davno naredil neki menih) odstranil sapnico z vzmetmi in jo nadomestil s sapnico s potegi.

Pri sapnici z vzmetmi ima vsak register svoj ventil, ki ga odpiramo z registrskim manubrijem. Izdelava zahteva veliko napora, vendar je sapnica zelo dobra, ker preprečuje izgubo sape. V njej so ventili tudi za vsak ton, ki pa jih upravljamo s posameznimi tipkami.

Nizozemci imajo sapnico z vzmetmi za boljšo od sapnice s potegi. Menijo, da lažje zadrži sapo pod piščalmi in imajo vremenske razlike nanjo manj vpliva (kot v primeri sapnice s potegi). Nekaj kasneje, ko so se nemški orglarji z veliko zavzetostjo in naporom naučili izdelovati natančne in popolne sapnice, so nizozemski orglarji obiskali Saško in videli, da je dobro tesnjeno

sapnico s potegi prav tako možno izdelati. Novo prakso so hitro prevzeli. Mojster Fabian Peters iz Sneeka je takšne sapnice izdelal za orgle v Rostocku, Stralsundu in po drugih krajih.

Izdelave dobre sapnice z vzmetmi je pomemben dosežek (to trditev sem slišal od izobraženih orglarjev in jo imam za zanesljivo), vendar je pri sapnici s potegi možna večja raznolikost, npr. oddvojene pedalne piščali, leseni kondukti in podobno. Pri sapnici z vzmetmi to ni možno, sta pa oba sistema zanesljiva, kot tudi oba sistema mehov, saj orglarji natančno sledijo [napredku] danes že dobro poznanih orglarskih tehnik. Vseeno se dandanašnji še sreča površnost izdelave orgel, ki je v veliko škodo revnega ljudstva po mestih in vaseh, kjer za svoje ^{<109>}cerkve skromne orgle v čast Gospoda nebesnih čet večkrat naročajo za znatne denarje.

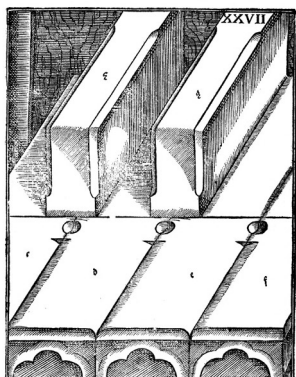
Ko so orgle postavljene, nekateri organisti (deloma iz nevednosti deloma iz navdušenja) podpirajo orglarja in iz nerazumljivega razloga dopustijo, da se napake zamolčijo, brez ozira na dolžno poštenost in vest; s tem dovolijo, da so cerkve ogoljufane.

13. poglavje: Spremembe klaviatur in množenje njihovega števila.

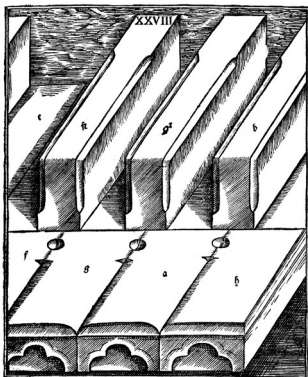
red 250-imi leti so si orglarji zelo prizadevali – in po Božjem navdihnjenju tudi dosegli – razdelitev na različne manubrije; hkrati so izumili tudi poltone (kot je bilo nakazano v 6. poglavju), klaviature in pedal, kar je vse ostalo brez bistvenih sprememb vsaj 350 let. Od tistega časa pa se je na različne načine in stalno na boljše spreminjala tudi oblika klaviature. Tipk je bilo vse več in so postajale nekoliko manjše, tako da je oblika, ki smo jih opisali zgoraj , postala zastarela, postopoma pa se je uveljavila takšna, kakršno poznamo danes. Vendar je vsaka tipka še vedno imela v širino dva palca in pol (širina treh prstov), kar je dvakrat toliko kot danes. Take

tipke iz starih in majhnih orgel v stolnici v Mindnu sem premeril in narisal. Le to si želim, da bi imele datum.

Ne dolgo za tem so tipke ponovno postale nekoliko manjše, tako da je bilo mogoče prijeti interval kvinte v približno enaki razdalji kot današnja oktavo. To lahko še vedno vidimo na starih orglah pri Sv. Egidiju v Braunschweigu; skico z obliko in velikostjo lahko najdemo v *Theatrum Instrumentorum* (list XXVII in XXVIII).

Clavier zum Werck in der Alten Orgeln zu S. Egidii in der Stadt Braunschweig.

Clavier zum Kästposseff in derselben Orgel S. Egidii zu Braunschweig.

Odločil sem se, da tukaj objavim vrstice, ki sem jih našel na dnu orgel:

*Offert devota nunc Claustri concio tota,
Organa facta piè Christo matrique Mariæ;
Bartholdus rexit tunc Abbas, acopifex sit,
<110> Andreas gnarus existens arteq'; rarus:
Ut tangant cælos, resonant hæc organa melos,
Tempus ut annale noscas, sic accipe tale: 1456.
M tunc completo, sic bis duo C retineto,
L eum bis ternis, est factum quod modò cernis;
In quo jubilo psalle placens Domino.⁵⁷*

Najnižja tipka na klaviaturi je bila še vedno *h* (pod tenorjevim *c*). V tem času pred 200 leti so bile postavljene orgle med drugimi v San Salvatore v Benetkah, ki so imele naslednje pedalne tipke:

cs ds fs gs
H c d e f g a h

Manual, imenovan *diskant*, pa je imel naslednje manualne tipke:

cs	ds	fs	gs	b	cs'	ds'	fs'	gs'	b'						
H	c	d	e	f	g	a	h	c'	d'	e'	f'	g'	a'	h'	c''

Zgoraj omenjeni inštrument v stolnici v Mindnu je imel isto število pedalnih in manualnih tipk [kot ta].

Pred 150 leti je neki oglar z imenom Heinrich Traxdorff naredil velike orgle za cerkev sv. Sebalda v Nürnbergu. Pedal je začel na A (pod tenorjevim c) imenovan *A re* (kot je bila tisti čas navada po šolah):

	B	cs	ds	fs	gs			
A	H	c	d	e	f	g	a	b

Diskant pa je bil tak:

cs	ds	fs	gs	b	cs'	ds'	fs'	gs'	b'	cs''						
H	c	d	e	f	g	a	h	c'	d'	e'	f'	g'	a'	h'	c''	d''

Heinrich Traxdorff je v tistem času postavil še orgle v Frauenkirche v Nürnbergu, a brez pedala. Rekli so, da imajo glas šalmaja. Klaviatura je imela naslednje tipke:

cs	ds	fs	gs	b	cs'	ds'	fs'					
H	c	d	e	f	g	a	h	c'	d'	e'	f'	g'

Oglar je v omenjenih orglah pri Sv. Sebaldu pročeljne prestante imenoval »flavte«, v teh orglah pa je vključil register oktava. ^{<111>}Še naprej je uporabljal izraz »hintersatz«, ki je bil še v navadi v tistem času.

V naslednjih letih so se pojavili novi orglarji, med katerimi sta izstopala Friederich Krebs in Nicolaus Mülner iz Mildnerberga, ki sta razširila pedalno klaviaturo od A do a:

	B	cs	ds	fs	gs		
A	H	c	d	e	f	g	a

diskantno klaviaturo pa:

cs	ds	fs	gs	b	cs'	ds'	fs'	gs'	b'	cs''	ds''							
H	c	d	e	f	g	a	h	c'	d'	e'	f'	g'	a'	h'	c''	d''	e''	f''

V istem času je deloval še en izvrsten orglar, Conrad Rotenbürger, pekov sin, rojen v Nürnbergu, ki si je prav tako pridobil izjemno dobro ime. Postavil je velik

inštrument v stolnici v Bambergu in leta 1475 v cerkvi bosonogih redovnikov v Nürnbergu. Klaviatura in piščali teh inštrumentov so ohranili isti videz, je pa 18 let pozneje, leta 1493, Conrad Rotenbürger orgle v bamberški stolnici povečal; klaviatura se je prej začela na A. Vpeljal je prakso izdelave večjega števila tipk, ki so bile tudi krajše.

B cs ds fs gs b
F G A H c d e f g a

V diskantu pa takole:

B cs ds ... itd. do ... fs"
F G A H c d f" g" a"

Izvirno so orgle imele osem mehov, vendar so jih med obnovo dobile 18, deset komolcev dolgih in šest komolcev širokih.

Malo pred tem časom, leta 1483, je orglar Štefan iz Wroclawa skupaj s sinovi Casparjem, Melchiorjem in Michaelom, postavil velike orgle v erfurtski stolnici. Sam sem prebral pogodbo za postavitve tega inštrumenta.

Leta 1499 je Heinrich Kranz postavil orgle v kolegiatni cerkvi sv. Blaža v Braunschweigu, kar pove pesnitev na orglah:

<112>

Sub Organo maiori.

Quæ nos exuperet tabulatu Condita miro

Ordine diverso, dulci sonoq; modo,

Axe sub arctoo vix credimus Organa pandi,

Inter terrigenas æmula cælicolûm.

Quisquis opus spectas, Hinricus Crantius, atque

Gudenbergensis Hasso magister erat.

Sole quaterdecies Centum terris revoluto,

Undeciesq; novem fert ubi Virgo Deum.

Sub minore.

Struxit Iohannes Thomas haec Organa Christo,

Dædaleo juvenis præditus ingenio.

Ergo Christe tui populi defendito cætum,

Ut resonet laudes hîc & ubiq; tuas.⁵⁸

Tipke manualne klaviature pri nazadnje omenjenih orglah so že povsem take kot naše. Poltoni so postavljeni med diatoničnimi tipkami, kot danes, in so črne ali katerekoli druge kontrastne barve. Vsaka oktava je za eno tipko širša [od sedanje], vgrez je globok, mehanika je trda; težko je igrati na ta inštrument.

Izgled različnih klaviatur, hkrati z višino tona, ki jih pojejo (do dvakrat črtane oktave) in imena raznih orglarjev sem prepisal z namenom, da spoznamo svoje predhodnike in da njihovi izumi, ki so jih dopolnjevali iz leta v leto, postanejo bolj znani ter dostopni širši javnosti.

Oznake različnih oktav so naslednje: prva oktava ostane nedotaknjena, druga ima majhno črtico ('), narisano zgoraj, tretja pa ima dve črtici ("). Število tipk na posamezni klaviaturi se je vse bolj povečevalo; tekom časa človek lahko opazi razliko. Na začetku so vse oktave začele s *h*; vendar ni mogoče ugotoviti zakaj.

^{<113>}Večkrat naveden Calvisius mi je glede tega vprašanja napisal naslednje mnenje: »Razlog, zakaj so zgodnejše klaviature začenjale s *H* se zdi, da je v zvezi s starimi tetrakordi, od katerih se je *hypate hypaten* (prvi tetrakord) začel z noto *h*. Nota *A* je *proslambanomenos*, torej dodana nota, zato je že od nekdanj *h* prva nota.«

14. poglavje: Spreminjanje in naraščanje števila piščali in registrov.

 ajzgodnejše piščalih so bile odprti principalni, širše in krajše mere (do pred 150 leti sploh ni bilo drugačnih); namesto posameznih registrov, kakršne imamo danes, so naši predhodniki piščali združili v obsežne miksture ali »*hindersatz*«, kjer je bilo pogosto po 56 piščali na eno tipko, vključno s pročelnimi piščalmi, imenovanimi *prestant*. Sedmo poglavje vsebuje o tem nekaj več informacij.

Naš veliki subprincipal 32' (kakor mu mi danes označimo višino tona), veliki principal 16', naš

človeškemu glasu izenačeni principal ali velika oktava 8', in nato oktava 4', kvinta 3', superoktava 2' itd. ter tudi naše miksture, vse te piščalne vrste so bile združene v *hindersatzu* (razen *prestanta*). Piščali naštetih registrov, ki jih danes sicer lahko medsebojno združimo v zvok polnih orgel (delitev na posamezne piščalne vrste sta omogočili *sapnica z vzmetmi* ali *sapnica s potegi*), so v tistem času postavili na en tonski kanal za vsako tipko; tako so vse piščali hkrati pele kot en sam register.

56 piščali na eno tipko je seveda impresivno, vendar je vso zadevo treba gledati v določenem kontekstu. Če danes potegnemo vse registre in zaigramo pettonski akord, npr. *c g c' e' g' ¹¹⁴* in dodamo *C* v pedalu (ki ima lastne neodvisne pedalne piščali), ter si predstavljamo, da ima vsaka tipka štiri registre: principal, oktavo, kvinto in superoktavo, k temu pa dodamo še 6-vrstno miksturo, nastane zvok iz skupaj desetih piščali na tipko. (Naše miksture so samo dopolnilo polnim orglam ali drugim registrom, zato se večkrat ponavljajo na cimbalni način. Ker že na najnižje tipke [takega registra] igrajo samo majhne piščali, velike niso niti potrebne, ker so že vključene v principalih, oktavah, kritih in kvintadenah idr.). Zato teh šest tipk odpre 60 ali celo 62 piščali. Vse pojejo, kot da bi bile na eni sami tipki, brez potegov ali registrskih manubrijev. Na primer, če igram *C* in *c* v pedalu z obema nogama in nato dodam tipke *e g c' e'* z levo roko na manualu ter *g' c'' g'' e''* z desno roko, to znese skupaj deset tipk. Če torej na vsaki tipki (kot zgoraj opisano) pojejo štiri posamezne piščali zraven pa še vsaj šest v miksturi (čeprav jih imajo pogosto 10, 12 in 14), tedaj poje sto piščali hkrati.

Pred okrog sto leti (v istem času, ko je Luther po Božji previdnosti razvil krščanski protestantski nauk kot čisto Božjo besedo) je po velikem Božjem navdihu glasbena domišljija začela [tone iz miksture] ločevati in tako izpopolnjevati v Božjo čast. Orglarji so se naučili, kako med seboj različne zvoke razdeliti, in kako raznolikost ustvariti s pomočjo *sapnice z vzmetmi* ali *sapnice s potegi*. Kakor je Sveto pismo ostalo neopazno, in zakrito zaradi papeževe oblasti, tako so tudi umetnost

glasbe, njeni inštrumenti in njene skladbe skoraj izumrli, dokler (kot ravnokar rečeno) razsvetljena z Božjo milostjo ni – kakor iz temnega oblaka – napredovala. V našem času je dosegla takšno popolnost, da jo bo težko prekositi.

Odprte piščali so spremenili tako, da so najprej poskušali ^{<115>}ugotavljati, kako pojejo, če jih pokrijejo s čepom. Tako so nastale krite piščali.

Nato so orglarji obrnili svojo pozornost v delitev velikega števila piščali iz večkrat omenjenega hindersatza. Iz miksture so izločili piščalno vrsto, ki je pela oktavo višje od prestanta, in ji [za odpiranje in zapiranje] dodali lasten manubrij; dali so ji ime »oktava«. Prav tako so izločili piščalno vrsto, ki poje kvinto nad oktavo in jo imenovali »kvinta«.

Isti postopek je dal šumeče piščali, rauschpfeiffe, ki so jo imeli za odlično iznajdbo. Sestavljena je iz dveh piščali za tipko, in sicer kvinte (pravkar omenjene) in višje 2-čveljske oktave, pri čemer se obe odpreta z istim potegom. Piščali pojeta kvartni interval: *do-fa, re-sol, mi-la*. Kadar [ta register] odpremo skupaj z nižjim odprtim ali kritim registrom, dobimo pretresljiv učinek.

Ker je mikstura še vedno imela veliko število piščalnih vrst, je ohranila samostojni zračni kanal, ki pa ga je organist lahko odprl ali zaprl z ventilom. Hkrati z miksturo je organist lahko potegnil principal; oba registra skupaj sta dobila ime »polne orgle«, ker je mikstura obdržala oktave, kvinte, superoktave in ostale drobne piščalne vrste; zraven torej ni bilo potrebno drugega potegniti kakor le principal. Ko je bila mikstura zaprta z ventilom, je bila na voljo velika izbira [registrov] sprednjega sapnega kanala : oktave, kvinte, superoktave, kriti, cimbale, šumeče piščali.

Primerni mehovi, pri katerih je bil tlak uravnavan z utežmi, so prav tako prišli v rabo pred 119 leti; še vedno so bili prevlečeni s strojeno konjsko in volovjo kožo (kar je veljalo že stoletja), ki jo je bilo treba zamenjati vsakih pet let.

Nadaljnje izboljšave so prišle na vrsto pred 90-imi leti. Miksture so dobile svojo lastno sapnico z zapornimi

ventili. Odkrili so nove registre, na primer konične piščali, imenovane spitzflöten, ^{<116>}in razne jezičnike. Izdelovali so klinaste, kovaške mehove.

V tistem času se je nekomu porodila misel o hrbtnem pozitivu. Velike orgle iz tega časa še vedno stojijo med drugimi v cerkvi sv. Pavla v Leipzigu; v pedalu imajo principal 16', v manualu pa principal 8', kakor tudi veliki krit 8', oktavo 4', superoktavo 2', kvinto 3', šumečo piščal in cimbale ter 12-vrstno miksturo na posebni sapnici.

V hrbtnem pozitivu imajo principal 4', kovinski krit 4', cimbale, malo oktavico in večji kovinski »Kälberregal«. Obseg manualne klaviature je D–c pedalne pa C–c; opremljene so z 12-imi kovaškimi mehovi. Poleg tega imajo medeninasti regal v prsnem piščalju in pozavno v pedalu.

Številni inštrumenti te vrste, veliki in majhni, so bili postavljeni v tem času, npr. pri Sv. Janezu v Göttingenu, ki ima manjši inštrument obešen visoko pod obokom. Še vedno je v rabi, in ima nekaj elegantnih ter prijetnih registrov, tudi dobro trobento.

Drug podoben inštrument s tremi manuali je stal v cerkvi sv. Blaža v Nordhausnu; pred katkim so ga odstranili. Prvi manual je imel le principal in miksturo. Miksturo je bilo mogoče izklopiti, ne pa principala, ki je bil vedno odprt za igranje (torej si ga lahko uporabljal samega, če so bile miksture zaprte). Drugi manual je imel svojo sapnico, na kateri so bili postavljeni drugi registri, npr. krit, oktava, kvinta, superoktava, cimbale idr. Klaviatura tretjega manuala je bila povezana s hrbtnim pozitivom. Ob preizkušanju raznolikih zvočnih barv so orglarji skušali uveljavljati različne ideje, vendar vedno z namenom dobrega in čistega zvoka. Tako so te orgle imele v manualu principal 16', ki je začel na ton *F*. Podobno kot večina orgel tistega časa, so bile uglasene za stopnjo višje od današnjega komornega tona. Kar zadeva višine tona namreč še ni prišlo do splošnega standarda, ki bi se ga vsi orglarji držali.

Na osnovi teh izboljšav so dosegli splošno soglasje, da mora mikstura imeti samostojno sapnico z zapornim ventilom, ostale piščali pa svojo sapnico s drsnimi

letvami; le tako flavte in drugi registri, ki niso del principalovega zбора, drug drugemu ne bi jemali sape. Tako izdelane orgle, ki so bile postavljene ^{<117>} pred 60-imi, 70-imi ali več leti, še vedno služijo; še vedno so v dobri kondiciji in odlično pojejo.

Enak je tudi primer starega inštrumenta, ki še stoji v stolnici v Magdeburgu, in je uglasen za kvarto višje od večjega novejšega inštrumenta. Ali pa primer iz Ascherslebna, in sicer iz rezidence grofa Mansfeldskega. So še drugi, ki imajo npr. lepo narejene piščali in sapnice tega tipa, in se nanje še da igrati.

Najboljše primerke tovrstnih glasbil je izdelal neki menih po imenu mojster Mihael; on je tisti, ki je izredno natančno naredil zgoraj omenjeni inštrument v Magdeburgu. Tamkajšnje polne orgle sestavljajo le principalni in miksture, kjer pa miksture vsebujejo vse osnovne registre, npr. oktave, kvinte in superoktave.

Dosežki opisanih stopenj predstavljajo predhodnico razvoja današnjih inštrumentov, vendar zdaj mikstura ne stoji več na samostojni, ampak je urejena skupaj z drugimi piščalnimi vrstami na skupni sapnici. Torej so vsi postavljeni na isto sapnico.

Do zdaj so izumili še raznovrstne registre raznih barv, flavte in jezičnike različnih velikosti, ki se imenujejo gamsov rog, cevna flavta, kvintadena, sordun, ranket, in druge jezičnike, kakor tudi krito podstavo. Tudi tremulant se je prikazal v istem času kot pravkar omenjeni registri.

Začenši v času pred 50-imi leti so se orglarji začeli vse bolj zavzemati za prijetne in uglajene zvoke, in sicer bolj na Nizozemskem kot v naših krajih. Med drugimi je deloval neki mojster Gregorius Vogel, pred 51-imi leti še živ, ki je naredil zelo ljubek inštrument z odprtimi in kritimi ustniki in jezičniki pri Sv. Janezu v Magdeburgu in v drugih krajih po deželi Brandenburg, kakor tudi pri Sv. Egidiju in pri Sv. Martinu v Braunschweigu. Pri določanju piščalnih desk je očitno odlično znal uporabljati šestilo.

Iz leta v leto je orglarska umetnost napredovala do višin, ko po pravici zasluži naše občudovanje.

Vsemogočnemu in Vsevednemu Bogu se ne bomo mogli nikoli zadosti zahvaliti, da je človeku iz svoje brezmejne milosti podaril ročnost izdelovanja tako popolnega (lahko bi rekli »najpopolnejšega«) ^{<118>}glasbila, kot so orgle (ki, kot je bilo omenjeno, ponosno stojijo na prvem mestu nad drugimi glasbili, ki so v njih vdelana), ter spretnost igranja z rokami in nogami tako, da je sam Bog čaščen v nebesih, njegova slava ovenčana, človeška bitja pa navdihnjena za krščansko pobožnost.

Toliko za zdaj o starih orglah.

Opombe k tretjemu delu Druge knjige

¹ Iz 6,3.

² Prim. A. Prevc-Megušar, *Bach v Arnstadt*, v: CG 93 (2000), 12: »Očitali so mu neobičajno in drzno glasbo, ki je sedaj prihajala izza orgel. Opozorili so ga, naj umiri 'številne neobičajne variacije' v koralih, ki so polne 'tujih tonov' in motijo vernike v njihovi zbranosti. Če se že podaja v nove tonalitete, naj jih vsaj obdrži dovolj dolgo, da jih bo mogoče prepoznati.«

³ Mohamed (Meka 570? – Medina, 632?) je bil mož iz Meke, ki je z islamom dal Arabiji enotno versko podobo. Muslimani verujejo, da je poslanec in prerok Boga. Poleg tega skoraj vsi muslimani verujejo, da je poslednji prerok, kar jih je Bog poslal človeštvu.

⁴ Franc I. Francoski, francoski kralj (Château de Cognac, 1494 – Château de Rambouillet, 1547). Franc I. se smatra za prvega francoskega renesančnega monarha. Za časa njegove vladavine je Francija doživela neizmeren kulturni napredek. Bil je sodobnik Sulejmana Veličastnega, s katerim je oblikoval francosko-otomansko zavezništvo, kot tudi angleškega kralja Henrika VIII. in sveterimskega cesarja Karla V.

⁵ Sulejman I. (1494-1566), deseti sultan Osmanskega cesarstva. Vladal je od leta 1520 do smrti leta 1566. V Evropi je najbolj znan kot Sulejman Veličastni, na Vzhodu pa kot Zakonodajalec, ker je reformiral osmanski pravni, upravni in šolski sistem. Bil je najuglednejši vladar 16. stoletja. Med njegovim vladanjem je Osmansko cesarstvo doseglo svoj vojaški, politični in gospodarski vrhunec.

⁶ »Ko so prišli še vsi leviti pevci, Asáf, Hemán, Jedutún, njihovi sinovi in bratje in so se oblečeni v bisus postavili s cimbalami, harfami in citrami na vzhodno stran oltarja ob njih je bilo še sto dvajset duhovnikov, ki so znali trobiti na trobente, so trobentači in pevci enodušno in skladno zapeli v slavo in zahvalo Gospodu. Kakor hitro je zadonel glas trobent, cimbal in drugih glasbil v čast Gospodu, 'ker je dober, ker vekomaj traja njegova dobrotá', je hišo, Gospodovo hišo, napolnil oblak, tako da duhovniki zaradi oblaka niso mogli pristopiti, da bi opravili bogoslužje. Kajti Gospodovo veličastvo je napolnilo Božjo hišo« (2 Krn 5,12-14).

⁷ Znan je stavek iz Konstitucije o svetem bogoslužju drugega vatikanskega koncila: »Orgle je treba imeti v latinski Cerkvi v veliki časti kot tradicionalno glasbilo, ki more s svojim zvokom čudovito povečati sijaj cerkvenih obredov ter duha silno dvigati k Bogu in vzvišenim stvarém« (B 120).

- ⁸ Malo podatkov vemo iz njegovega življenja. Leta 1574 je postal frančiškan, leta 1580 pa je odšel v Benetke, kjer se je srečal s Claudiom Merulom, Gioseffom Zarlinom in Constanzom Porto, s katerimi je študiral. Leta 1593 je bil stolni organist v Chioggii, leta 1609 pa v Gubbio. Leta 1610 je posvetil svojo knjigo *Il Transilvano Sigismundu Bathoryju*. To je traktat o orgelski igri, kontrapunktu in kompoziciji, prvič izdana leta 1593, in je prva knjiga o prstnem redu pri orgelski igri.
- ⁹ Že Quentin Faulkner je ugotovil, da je Praetorius svobodno prevajal in celo olepšal. Sledi prevod iz italijanščine, kot dodatek je uvod štirijezični v štirih vzporednih stolpcih.
- ¹⁰ Aristótel, starogrški filozof (Stagira, grška kolonija na makedonskem polotoku Halkidiki, 384 pred Kr. – Halkida, 322 pred Kr.). Njegov učitelj je bil Platon, vendar je Aristotel ali sam utemeljil številne discipline ali bistveno vplival nanje, tako na filozofijo znanja in znanosti, logiko, biologijo, fiziko, etiko, politično teorijo in teorijo poezije. Iz njegovih idej se je razvil Aristotelizem.
- ¹¹ Hipokrat s Kosa (460? pred Kr. – 380 pred Kr.) je najbolj znan antični grški zdravnik. Je ena najbolj zanimivih osebnosti medicine vseh časov. Pripadal je šoli asklepijada na grškem otoku Kosu. V delih, ki mu jih pripisujejo (*Corpus hippocraticum* ali *Hipokratovi rokopisi*), je odvojil znanost od magije in praznoverja, kritično je predelal izkustva egipčanskih in grških zdravnikov, za kar ga imajo za očeta znanstvene medicine.
- ¹² Vergíl, s celotnim imenom Publius Vergilius Maro, rimski pesnik (Mantova, 70 pred Kr. – Brindisi, 19 pred Kr.).
- ¹³ Francesco Petrarca, italijanski pesnik in pisatelj, filozof in teolog (Arezzo, 1304 – Padova, 1374). Petrarca je bil eden najpomembnejših italijanskih književnikov 14. stoletja. Njegovo najbolj znano delo je *Canzoniere*.
- ¹⁴ Orfej je v grški mitologiji glavni predstavnik umetnosti in pesmi. Mitsko podobo Orfeja so si Grki izposodili od svojih tračanskih sosedov in po njem se imenujejo tračanski Orfejevi misteriji, nam neznane vsebine.
- ¹⁵ Amfion je v grški mitologiji sin Zevs in Antiope. S piskanjem na piščali je premikal drevje in kamenje; tako je zgradil Tebe in postal kralj. Ko sta mu Apolon in Artemida pobila otroke, je napravil samomor.
- ¹⁶ Prim. R. Lunelli, *Die Orgelwerke von S. Maria Maggiore in Trient*, Mainz 1957. Ohranjena je orgelska omara iz leta 1536.
- ¹⁷ Prim. G. di Voragine, *Legendario delle vite dei santi*, Venezia 1586: Hubald je bil regularni kanonik iz mesta Oggobbio. Prenovil je pravila tega reda in zavrnil škofovstvo v Perugia in v drugih škofijah. Aleksander III. ga je prisilil, da je sprejel škofovstvo v svojem mestu, kjer je bival v svetem življenju.
- ¹⁸ Bazilika Marije Vnebovzete je glavna cerkev v Cagliju (Perugia). Začeli so jo graditi leta 1292 in končali v 14. stoletju. Gotski portal je iz leta 1413. Bazilika je bila predelana po dveh potresih leta 1781 in 1997. Sedanje orgle je naredil Nicola Morettini leta 1889.
- ¹⁹ Benediktinska opatija v Perugia, glavnem mestu Umbrije, je bila ustanovljena pred letom 1002, ko se prvič pisno omenja. Cerkev sv. Petra so zgradili na temeljih stare stolnice. Opatijo so Francozi leta 1799 začasno ukinili. Leta 1859 so se menihi pridružili uporu proti papežu, zato so leta 1870 ob družitvi Italije smeli ostati v samostanu.
- ²⁰ Prim. Kol 3,16: »S psalmi, hvalnicami in duhovnimi pesmimi v svojih srcih hvaležno prepevajate Bogu.«
- ²¹ Raphael Volaterranus (1451-1522), *Commentariorum rerum urbanarum libri XXXVIII*, Romae 1506. 22. knjiga prinaša življenjepise papežev.

- ²² Konstantin III. (Flavios Herakleios o Neos Konstantinos, 612-641) je bil leta 641 za kratek čas bizantiski cesar. Konstantin III. je bil najstarejši sin cesarja Herakleia in njegove žene Evdokie hkrati povzdignjen že leta 613 za sovladarja, je bil tisti, ki je imel največ možnosti za naslednika Herakleia.
- ²³ Polydorus Vergilius, *De inventoribus rerum* (1499).
- ²⁴ Albert Kranz, *Metropolis sive Historia de ecclesiis sub Carolo Magno in Saxonia* (1548).
- ²⁵ Vitalian, 76. papež iz Segnija, je vladal v letih 657-672. Vitellianus je lapsus.
- ²⁶ Bartholomaeus Platina, *De vitis ac gestis summorum pontificum ad sua usque tempora* (1562).
- ²⁷ William Perkins (1558-1602) je bil vpliven angleški klerik in teolog v Cambridgu, kjer je diplomiral in magistriral leta 1581 oziroma 1584, hkrati eden od voditeljev puritanskega gibanja v Anglikanski cerkvi v elizabetinskem obdobju. Čeprav ni soglašal z vsemi običaji Anglikanske cerkve, je sprejel pogoje, ki jih je vpeljalo Elizabetinsko premirje. Ostal je zvest puritanski ideji, čeprav je dobil zaradi tega disciplinski opomin. Bil je plodovit pisatelj, saj je napisal več kot 40 del. Poleg tega je predaval Cambridgu. Na njegovem portretu je napis: GVLIELMVS PERKINSVS THEOLOGVS CANTABRIGIENSIS, Praetorius pa: Anglic[anae] Theol[ogicae] Acad[emiae] Cantab[rigiensis]. Praetorius navaja *Problema de Romanae fidei ementito Catholicismo* (1604).
- ²⁸ Aimon de Fleury, *Historia Francorum*.
- ²⁹ Gilbert Genebrandus,
- ³⁰ Martin de Azpilcueta (1491-1586) ali Doctor Navarrus je bil pomemben španski kanonist in teolog. Rodil se je v Navarri (bil je sorodnik sv. Frančiška Ksaverja). Diplomiral je iz teologije v Alcalá in doktoriral iz kanonskega prava v Toulouse. Predaval je v Salamanci in Coimbri. Ko je bil star 80 let, se je odpravil v Rim, da bi pred inkvizicijo branil svojega prijatelja toledskega nadškofa. Čeprav ni uspel, je zaslovel kot kanonist. Njegova ponižnost, nesebičnost in dobrotelost so postale pregovorne. Umrl je star 93 let v Rimu. Praetorius navaja spis: *Lib[er] de Orat[ionibus] et horis Canon[icis]*, Chap. 16 – Tako kot niso mogli Španci izgovarjati priimek grškega slikarja Domenikosa Theotokopoulusa in so mu zato preprosto rekli El Greco, tako niso mogli Rimljani izgovarjati ime španskega kanonista Miguela de Azpilcueta in so ga preprosto imenovali Doctor Navarrus.
- ³¹ David Chytraeus (Ingelfingen, 1530 – Rostock, 1600) je bil nemški luteranski teolog in zgodovinar, učenec Melanchtona. Bil je profesor na Univerzi v Rostocku in eden od avtorjev *Formula Concordiae*. Znan je kot avtor katekizma v latinščini (1554).
- ³² Sethus Calvisius (Gorsleben, 1556 – Leipzig, 1615), glasbeni teoretik, skladatelj, kronolog in astronom. Leta 1594 je postal kantor v cerkvi sv. Tomaža.
- ³³ Anicius Manlius Severinus Boëthius (480?-524) je bil rimski senator, konzul in filozof zgodnjega 6. stoletja. Rodil se je štiri leta potem, ko je Odoaker odstavil zadnjega rimskega cesarja in se proglasil za kralja Italije. Pozneje je stopil v državno službo Teodorika Velikega, ki ga je pozneje spravil v zapor in ob glavo, češ da je pripravljal državni udar. V zaporu je napisal *De consolatione philosophiae*, filozofski traktat o sreči in smrti, ki je v srednjem veku postala ena najbolj razširjenih knjig.
- ³⁴ Guido iz Arezza (992?-1050) je izumitelj (sodobne) konvencionalne

glasbene notacije, ki je nadomestila nevmsko notacijo. Njegovo besedilo *Micrologus* je bila druga najbolj razširjena srednjeveška razprava o glasbi (za spisi Boethiusa). Njegova poklicna pot se je začela v samostanu v Pomposi blizu Ferrare. Opazil je, kako so si pevci s težavo zapomnili melodije gregorijanskega korala, in poiskal rešitve, poleg črtne notacije tudi solmizacijo (do-re-mi...). Zaradi inovacij je kmalu zaslovel po vsej severni Italiji, hkrati pa si je nakopal sovražnost ostalih menihov, zato so ga poslali v Arezzo. Okrog leta 1028 ga je v Rim povabil papež Janez XIX., o njegovem kasnejšem življenju pa ni mnogo znanega.

³⁵ Sethus Calvisius, *Exercitationes musicae duae* (1600).

³⁶ Sethus Calvisius, *Exercitatio musica tertia* (1609).

³⁷ Johannes Aventinus, *Annales Bojorum* (¹1554, ²1580).

³⁸ Konstantin VI., bizantinski cesar od leta 780 do 797. Prevzel je prestol po očetovi smrti kot desetletnik. Mati je hotela obdržati vrhovno oblast, a jo je vojska odstavila in zaprla. Leta 792 je Konstantin mater pomilostil in jo priznal za sovladarico. V tem času je zasedal sedmi ekumenski zbor v Niceji.

³⁹ Štefan II. (752-757), doma v Rimu, je bil 92. papež Katoliške cerkve.

⁴⁰ Pipin Mali, frankovski kralj (Jupille, 714 – Saint-Denis, 768), je leta 751 s privoljenjem papeža Zaharije odstavil z mesta poslednjega merovinškega kralja Hilderika III. in se dal v Soissonsu maziliti za novega frankovskega kralja. V zameno za papežev blagoslov je leta 754 začel vojno z Langobardi v severni Italiji in si jih pokoril. Osvojeno ozemlje Ravenskega eksarhata je podaril papežu Štefanu II., s čimer je postavil temelje Papeški državi.

⁴¹ Karel Veliki (742-814) je bil kralj Frankov (768-814) in cesar (800-814). Karel je bil najstarejši sin Pipina Malega, ustanovitelja Karolinške dinastije, in Betrade Laonske. Na frankovski prestol je prišel po očetovi smrti leta 768. Leta 774 je postal kralj Italije in leta 800 cesar z zvanečim naslovom *imperator romanorum*. Bil je prvi cesar po padcu Rimskega cesarstva pred tremi stoletji, ki ga je priznavala Zahodna Evropa. Med svojo vladavino je združil večino Zahodne Evrope, s čimer je Frankovsko cesarstvo doseglo svoj največji obseg, in hkrati položil temelje sodobne Francije in Nemčije. Vrhunec moči je dosegel leta 800, ko ga je papež Leon III. na božični dan v stari baziliki sv. Petra kronal za cesarja Rimljanov, to je za naslednika vladarjev Rimskega imperija. V svojem kraljestvu je sicer še naprej vladal brez papeževega sodelovanja, a papeževo priznanje mu je v očeh sodobnikov dalo božansko legitimnost. Karla Velikega so imenovali tudi *pater Europae*, ker je prvi po propadu Rimskega cesarstva združil večino Zahodne Evrope. Njegova vladavina je spodbudila karolinško renesanso, obdobje kulturnih in intelektualnih dejavnosti v Zahodni cerkvi.

⁴² Lambert von Aschaffenburg je bil menih v benediktinskem samostanu v Hersfeldu. Leta 1088 (ali leta 1100) je romal v Jeruzalem. Sicer je eden najdragocenejših piscev virov za študij nemškega srednjega veka, predvsem za 11. stoletje. Njegov *Chronicon sive Annales rerum in Germania gestarum* so cenili že njegovi sodobniki zaradi jasne predstavitve in ureditev materiala, kar kaže na njegovo temeljitost. Obravnava zgodovino od Adama do leta 1077, nadaljeval jo je erfurtski menih Nikolaus von Siegen, in sicer do leta 1472. Prva latinska izdaja Tübingen 1825, prva nemška izdaja Frankfurt 1819.

⁴³ Marianus Scotus (1028–1082), je bil irski menih in kronist. Leta 1052 je postal menih, leta 1056 je prišel na celino. Ostali del življenja je preživel v Kölnu, Fuldi in Mainzu, kjer je umrl in bil pokopan v stolnici. Napisal je

Chronicon, vesoljno zgodovino od stvarjenja sveta do leta 1082, ki je bila zelo priljubljena knjiga v srednjem veku.

- ⁴⁴ Marcus Vitruvius Pollio (80–70? pred Kr. – 15? pred Kr.) je bil rimski avtor, arhitekt, civilni in vojaški inženir v 1. stoletju pred Kr. Znan je po svojem velikim spisom *De architectura*. Njegova razprava o popolnem proporcu človeškega telesa je vodila renesančnega Leonarda da Vincija, da je narisal Vitruvijevga človeka (na italijanskem kovancem za 1 evro). Po lastni izjavi je služil vojsko pri artileriji, ki so jo imeli z tretjerazredno skupino v vojaških formacijah.
- ⁴⁵ Leandro Alberti (1479-1552), dominikanski menih in zgodovinar.
- ⁴⁶ Federico II Gonzaga (Mantova, 1500 – Marmirolo, 1540) je leta 1519 postal peti markiz Mantove in s poroko leta 1536 26. markiz Monferrata; leta 1530 ga je cesar Karel V. imenoval za prvega vojvode Mantue. Bil je sin Francesca II. in Isabelle d'Este.
- ⁴⁷ E. Škulj, *Valvasor in orgle*, v: Valvasorjev zbornik, Ljubljana 1990, 258: »V vseh dvanajstih knjigah Valvasorjeve *Slave Vojvodine Kranjske* pride beseda orgle le enkrat na vrsto, in sicer v deseti knjigi, ki govori o deželnih knezih in vojvodih na Kranjskem. V devetem poglavju te knjige govori tudi o vojvodu Balderiku in pravi: »Diesem unsrem und der Friauler und Kärndter Grentz-Hertzogen Balderich hat man eines Theils die Einführ-oder Aufbringung der Orgeln in Römischen Reich zu dancken. Denn als Keyser Ludwig auf der Reise nach Meintz begriffen war, begegneten ihm die beyde Hertzogen und Grentz-Grafen (oder Marchgrafen) Balderich und Gerold; unter welchen Jener einen Priester aus Venetien bey sich führte, welcher versprach, eine Orgel zuzurichten, nach Griechischer Art. Solches ließ der Keyser ihm gar wol gefallen, und also fort befehlen, da man dazu aus seiner Kammer die Unkosten verschaffen sollte.« Ni jasno, po katerem viru je Valvasor te podatke povzel, vsekakor podatek drži in ga navajajo vse zgodovine orglarstva. Verjetno je povzel po Muratorijevih Italških analih, ki omenjajo Balderika, medtem ko kronist Eginard ta podatek opusti. To je bilo leta 826 za časa cesarja Ludvika Pobožnega. Tako so nastale na aachenskem dvoru po štirih ali petih stoletjih prve orgle na Zahodu.
- ⁴⁸ Ludvik Pobožni (Chasseneuil-du-Poitou pri Poitiersu, 778 - Ingelheim, 840) je bil kralj Akvitanije (781-814) ter kralj in cesar Frankov (814-840). Bil je sin frankovskega cesarja Karla Velikega in njegove druge žene Hildegarde. Ludvika je oče Karel Veliki že pri treh letih imenoval za kralja Akvitanije, ki je bila v tistem času mejno ozemlje pred arabsko državo na Pirenejskem polotoku. V tamkajšnje dogodke se je prvič aktivno vključil po padcu Barcelone leta 797, ko se je začel pripravljati na osvojitve izgubljenega mesta. V dve leti trajajočem vojnem pohodu mu je leta 801 uspelo osvojiti Barcelono. V Akvitaniji se je začelo obdobje miru, ki so ga prekinjale samo občasne zahteve Karla Velikega po vojnih pohodih v Italijo proti Beneventu in Bizantinskemu cesarstvu. Ludvik kot tretji sin ni mogel pričakovati, da bo kdaj dobil cesarsko krono, po smrti bratov Pipina leta 810 in Karla leto kasneje pa je postal prestolonaslednik. Bil je bolj izobražen od Karla, vendar ni imel njegove energije, odločnosti in samostojnosti in je pogosto sprejemal prenačljene in protislovne odločitve ali deloval pod vplivom močnih osebnosti.
- ⁴⁹ Aimoin de Fleury, francoski kronist srednjega veka, rojen v Villefranche-du-Périgord, umrl je v opatiji Saint-Benoît-sur-Loire po letu 1008.
- ⁵⁰ Johannes Aventinus (1477–1534), bavarski renesančni humanist, zgodovinar in filolog je leta 1523 izdal *Annales Bojorum*, pomemben vir za zgodnjo zgodovino Nemčije. Po študiju v Ingolstadt, na Dunaju,

v Krakovu in Parizu ga je bavarski vojvoda Ludvik IV. imenoval za uradnega zgodovinarja in mu naročil zgodovino države. Veliko listin, ki jih je zbiral, se je ohranilo samo v njegovih prepisih.

- ⁵¹ Gelbertus iz Akvitanije je kot 139. papež Silvester II. vladal med 999 in 1003.
- ⁵² *Meisznische Land und Berg-Chronica*, Dresden 1589. V seznamu avtorjev je med številnimi tudi Henricus Erfordiensis.
- ⁵³ Marcus Antonius Coccius Sabellicus (1436–1506), raziskovalec in zgodovinar iz Benetk. Znan je po vesoljni zgodovini: *Enneades sive Rhapsodia historiarum*.
- ⁵⁴ Timotej iz Mileta je bil grški glasbenik in pesnik ditirambov, predstavnik »nove glasbe«. Liri je dodal eno ali več strun, s čimer je padel v nemilost tako pri Atencih kot pri Špartancih. Komponiral je glasbena dela mitološke in zgodovinske vsebine.
- ⁵⁵ Aleksander III. Makedonski (tudi Aleksander Veliki), makedonski kralj in vojskovodja (356 pred Kr. – 323 pred Kr.). Aleksander Veliki je znan kot eden največjih antičnih vojskovodij in eden najbolj zaslužnih za razvoj grške kulture po tedaj svetu.
- ⁵⁶ Leta Gospodovega 1361 na vigilijo Apostola Mateja so bile orgle izgotovljene po rokah duhovnika Nikolaja Fabrija. Leta Gospodovga 1495 so bile obnovljene po rokah Gregorja Klenga itd.
- ⁵⁷ Zdaj celotna samostanska skupnost podarja orgle,
Narejene za Kristusa in mater Marijo;
Ko je samostan vodil opat Barthold,
Je orgle izdelal Andrej, človek izrednih sposobnosti;
Te orgle oddajajo melodije, ki se dotikajo nebes.
Če hočeš vedeti za čas in leto, tukaj so podatki:
Tisočletju dodaj dvakrat po dvesto,
Nato petdeset in dvakrat po tri; in dobil boš, kar si iskal:
In za vse zapoj psalm Gospodu
[M + CC + CC + L + III + III = 1456.]
- ⁵⁸ Pod velikimi orglami:
Težko verjamemo, da tako majhno ohišje
v sebi skriva napravo, ki je nekoliko višja od naših glav,
in da od sebe čudovite zvoke,
nebeške glasove na zemlji.
Kdorkoli si, ki občuduješ to napravo,
vedi, da je delo Heinricha Crantziusa
skupaj z Hassom iz Gudenberga,
ko je sonce šlo štirinajstkrat sto okoli zemlje,
poleg tega enajstkrat devet,
potem ko je Devica nosila Boga. [14 x 100 = 1400 + 99 = 1499]

Pod malimi orglami:

Te orgle Kristusu v čast je postavil Johannes Thomas,
obdarovan z Dedalovim genijem.

Kristus, varuj svoje ljudstvo, da bo moglo
tukaj in povsod tebi peti hvalo.

Četrty del

DRUGE KNJIGE

obravnava naše novejšje orgle
in je razdeljen na štiri poglavja.

I. poglavje obravnava ustreznost poimenovanja orgel glede na proporce njihovih mer in velikost principala.

II. poglavje obravnava vrste in imena registrov v orglah, kako prav doumeti in razumeti njihovo glasnost in zvok ter njihove posebne značilnosti. Tudi, kako je mogoče različnim registrom ugotoviti višino tona iz običajne dolžine (*corporum generaliter*) in po meri v čevljih. Dodajam podrobne podatke, kaj je treba pri vsakem registru *in specie* vedeti, npr. o merah piščali:

Kako se piščali med seboj razlikujejo in delijo [kakor je razvidno tudi] v priloženi Razpredelnici. Nato:

1. O nekritih registrih, ki so principalove vrste in menzure.
2. O votlih flavtah in njihovih značilnostih.
3. O gamsovih rogovih ter kljunastih, koničnih in plitvih flavtah.
4. O kvintadenah, nočnih rogovih in prečnih flavtah.
5. O kritih vseh vrst.
6. O cevnih flavtah.
7. O nekritih jezičnikih.
8. O kritih jezičnikih.

III. poglavje [tukaj izpuščeno] proučuje, kako je treba orgelske jezičnike, kakor tudi regale in druge instrumente, npr. klavičembale, spinete in podobne pravilno in čisto uglasiti. Tudi, kako je treba druge piščali uglasiti in kako si pri uglaševanju sami pomagamo.

IV. poglavje razlaga, kako naj cerkve in tisti, ki hočejo v Božjo čast postaviti orgle, ne spregledajo izkušenih in slavnih orglarjev, da ne bi zaradi le malo ugodnejše ponudbe padli v roke neizkušenim obrtnikom in začetnikom. Oba sicer, izkušen in neizkušen, lahko naredita pomanjkljivo delo, ki ga je potem treba vsako leto krpiti in popravljati.

I. poglavje: O ustreznosti poimenovanja orgel glede na velikost

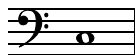
Najprej nekaj misli o [povezavi mere v] čevljih in tonu. Pevci morajo predvsem vedeti, da je 8-čevljski ton ustrezna višina za *cantoribus* [pevce], in ustreza naravnemu obsegu človeškega glasu. Po njem se potem ravnajo ostali ob podvojevanju ali razpolavljanju čevljskega tona.

Ko se to število podvoji (*dupliret*), piščal poje oktavo nižje, ko se deli na polovico, pa oktavo višje. Na primer: 16-čevljski ton poje oktavo nižje, 32-čevljski ton pa dve oktavi nižje od 8-čevljskega ali zborovskega tona.

Na drugi strani 4-čevljski ton poje eno oktavo višje, 2-čevljski ton dve oktavi in 1-čevljski ton tri oktave višje od zbora. Vse to je razvidno iz naslednjega notnega primera.

Nadalje je treba paziti, da se orgelska piščalja [ali orgle] imenujejo glede na mero v čevljih: male orgle so 4-čevljske, kolikor meri [piščal] najnižje *clavis* na manualu in pedalu.

Srednje ali zborovske so 8-čevljske, kolikor meri [piščal] začetne *clavis* na manualu in pedalu. <122>

Večje [piščalje ali orgle] so 16-čevljske, kjer se [piščal] s to mero začne z najnižjo tipko na manualu ali pedalu in je od prejšnjega za oktavo nižji. Če si

zamislimo principal v 2-čveljskih orglah, čigar najnižja tipka je

pri 1-čveljski pa

32-čveljski ton je še za eno oktavo nižji od 16-čveljskega tona, in daje nenaraven zvok, ki ga redko slišimo.

Kakšno podobo so imeli naši predniki o svojih orglah, je dovolj povedanega v III. delu te knjige, ki govori o starih orglah.

Danes pa obstajajo predvsem tri oblike orgelskih inštrumentov, pri čemer si je treba zapomniti njihova imena, ki izhajajo iz treh velikosti principala, kar je povezano tudi s proporciji orgelskega ohišja. Kakor pravi pregovor: *A potiori parte fit denominatio* [Iz močnejše strani prevzame imenovanje].

1. Prva oblika [piščalja ali orgel] se imenuje »veliki principal«, ki jih orglarji zaradi dolžine piščali in zaradi globine glasu imenujejo 16-čveljske. Orgle, ki imajo tak register v manualu in so zato njegove piščali v pročelju, se imenujejo »orgle velikega principala«. Pri njih 8-čveljski register predstavlja veliko oktavo. V takih primerih je subprincipal ali subgedackt v pedalu 32-čveljski.

2. Druga oblika se imenuje *enakoglasni* ali, kakor ga drugi poimenujejo, srednji ali zborovski principal; tako se imenuje, ker po obsegu sovпада s človeškim [moškim] glasom. Za ta principal se ^{<123>}zaradi dolžine piščali in zaradi višine zvoka reče, da je 8-čveljski. Orgle, ki imajo tak principal v manualu, morajo imeti v pedalu 16-čveljski principal. Tak inštrument se imenuje *enakoglasne orgle* [orgle srednjega principala], njihova oktava je 4-čveljska, superoktava pa 2-čveljska.

3. Tretja oblika se imenuje oktavni ali »mali

principal«. Inštrumente, kjer srečamo tak [4-čeveljski] register, imenujemo »orgle malega principala«, njihova oktava je 2-čeveljska, superokava pa 1-čeveljska, imenovana tudi *siffloit*.

Če je orglar pri določitvi velikosti nekega inštrumenta s prostorom omejen, se večkrat zgodi, da največje principalove piščali ne pridejo v pročelje, ker tu ni prostora. Tudi se zgodi, da so največje principalove piščali le za videz, da se izpolni prostor. Kljub temu se zgoraj opisano poimenovanje, torej 16-, 8- in 4-čeveljske orgle ohrani. Ravno kar opisana imena so določena samo z velikostjo manualnega principala. Imamo pa lahko tudi večje principalne orgle z 32-čeveljskim principalom v pedalu (tu je 16-čeveljski principal v glavnem piščalju). To se zgodi, kadar je strukturni izgled orgel tak, da so pedalne piščali nameščene [v pedalne stolpe] na vsaki strani glavnega piščalja. Ker tako velik subprincipal ni primeren za glavno piščalje, ampak sodi le k pedalu, da poje basovske note, in ker jih le redki oglarji izdelujejo, inštrument imena ne more prevzeti po njih, ampak po glavnem piščalju.

Obstajajo tudi zelo majhni inštrumenti, ki imajo le 2-čeveljski principal. Ti ne sodijo med orgelske inštrumente, ampak spadajo v kategorijo pozitiv; razlog zato je, da so ti principalni »podloženi« z drugimi nižjimi registri, npr. s kritim ali kvintadeno 8' ali 4', in tako dobijo ime »veliki« ali »cerkveni pozitiv« ali »principalov inštrument z malo oktavo«. Vsak orglar bi moral gledati, da so njegovi inštrumenti pravilno opredeljeni glede na velikost in višino tona principala, tako da bodo vedno identificirani po registrih; podobno velja za druge inštrumente.

II. poglavje:
O vseh vrstah registrov
in imenih orgelskih glasov;
kako te po jakosti in glasu pravilno opredeliti
glede na njihov zvok in barvno značilnost;
kako take registre različno opredeliti *generaliter*
glede dolžine piščali v čevljih;
z dodatkom, kaj je treba vedeti o vsakem registru in
***specie* posebej.**

Tukaj bi bilo treba reči nekaj besed o menzuri [premeru] piščali glede na dolžino njenega telesa. Vendar, ker se to tiče le orglarjev, bomo podrobnejšo razpravo opustili.

Naj bo zdaj le na kratko nakazano, da so principalni in vsi ostali nekriti registri (neupoštevajoč piščalno nogo, ki samo usmerja sapo, ampak začeni z labijem oziroma usti, ki povzročijo, da gornji del piščali poje) tako dolgi, kakor kaže njihova oznaka v čevljih. Posamezne piščali se med seboj razlikujejo po razmerju dolžine in širine (vendar le malenkost, tako da je pri majhnih piščalih to komaj opazno) in jih je zato treba krajšati. Kakor že pamet pove, se širina poveča, če se dolžina skrči; in obratno, če se vzame širini, bo sorazmerno večja dolžina.

Pri kritih registrih imajo imena ali oznake števila čevljev drugačen pomen. Čeprav ima krita piščal tak ali celo večji premer kot principal, lahko ni niti pol tako dolga. Npr. 8-čevljska principalova piščal meri 8 čevljev; če pa nekrito piščal pokrijemo, poje oktavo ali kvinto ali seksto nižje. Tudi kvintadena je precej daljša od kritega [registra], ^{<125>}a le malenkost širša od principala 4', medtem ko je na drugi strani kriti [register] širok kot srednji principal 8'.

Ta dva registra imata torej različna premera in vendar pojeta isti 8-čevljski ton. Ozka mera kvintadene z brado okoli njenih ust in predvsem nizek rez zgornje ustnice ustvarjajo izrazito [poudarjeno alikvotno] kvinto. Brez teh dveh dejstev, namreč ožje mere, kritosti piščali in brade, ki vpliva na zvok, kvintadena ne bi

mogla nikoli proizvajati tako izstopajoče kvinte, ampak bi pela kot navaden krit register.

Za ponazoritev razlike poimenovanja [med nekritimi in kritimi registri], naj navedem, da pri nekritih registrih, dolžina [izražena v čevljih] ustreza višini tona, in na primer rečemo »8-čveljski principal«, »4-čveljska oktava« itd. Pri kritih registrih pa navedena višina tona ne ustreza [dejanski dolžini v čevljih], ampak ima »8-čveljska kvintadena« [dolžino C piščali 4 čevlje], »4-čveljski nočni rog« [2 čevlja], »2-čveljska kljunasta flavtica« [1 čevlj] itd.

O tem zaenkrat dovolj.

Kritično je treba presoditi trditev, da obstajata samo dve vrsti orgelskih piščali, namreč nekrite in krite, kar zadostuje za raznolikost zvočnih barv. Čeprav nekateri nasprotujejo, da bi imeli jezičnike kot tretjo vrsto, vendarle ni mogoče zanikati, da njihova drugačna oblika prinaša tudi spremenjeno barvitost (tako kot med različnimi nekritimi in kritimi piščalmi). Ker morejo izvajati take ali še celo bolj opazne razlike kot jih poznamo med drugimi vrstami piščali, jih moramo v seznam vključiti [kot samostojno skupino].

Torej:

1. Orgelske piščali delimo na ustnike in jezičnike.
2. Flavtne piščali so na vrhu telesa bodisi krite bodisi nekrite.
3. Nekatere nekrite flavtne piščali imajo valjasto obliko; ^{<126>}telo ima po vsej dolžini enak premer; druge imajo konično obliko.
4. Od valjastih imajo nekatere dolgo in ozko telo, medtem ko imajo druge, npr. votle flavte vseh vrst, kratka in široka telesa.
5. Tudi konične piščali so dveh vrst; nekatere, npr. gamsov rog, konična flavta in plitva flavta, so široke v spodnjem in ozke v zgornjem delu; druge, npr. dulcian so široke v zgornjem delu in ozke v spodnjem delu.
6. Krite flavtne piščali, npr. kvintadene ali krite [gedackt] piščali vseh vrst so lahko popolnoma krite ali pa imajo na pokrovu odprtino, kot npr. cevna flavta.

7. Tudi jezičniki so dveh vrst: nekateri, npr. pozavna, trobenta, šalmaj, ukrivljeni rog, regal, cink in kornet so nekriti, drugi, npr. sordun, ranket, medvedja piščal, bombardarda, fagot, jabolko-regal in glavaregal pa so kriti. Vse to je razloženo v naslednji tabeli različnih registrov.

<126 dodatek - razpredelnica>

Razpredelnica

prikazuje imena in razrede večine, vendar ne vseh registrov, ki jih danes lahko najdemo v orglah.

(Oznaka M in P pred imenom pomeni, da register nastopa samo v manualu ali samo v pedalu, kar je še posebej označeno s končnico -bas npr. Principalbas, krit bas ipd., oziroma hkrati v manualu in pedalu kot ena ali kot dve ločeni piščalni vrsti oziroma registra.)

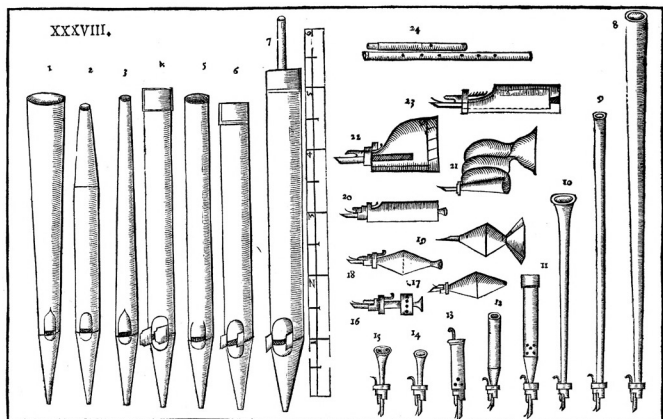
I. Jezičniški registri

A. Nekriti jezičniški registri

- P 1) pozavnabas 16'
- M 2) trobenta 8'
- P 3) trobentabas 8'
- MP 4) šalmaj 8'
- P 5) mali šalmaj 4'
- P 6) veliki ukrivljeni rog bas 16'
- MP 7) ukrivljeni rog 8'
- P 8) mali ukrivljeni rog bas 4'
- M 9) veliki regal 8'
- MP 10) mali godalni ali dekliški regal 4'
- M 11) cimbalni regal 1'
- M 12) cink diskant 8'
- P 13) kornetni bas 4' + 2'

B. Kriti jezičniški registri

- MP 1) sordun 16'
- MP 2) veliki ranket 16'
- MP 3) ranket 8'
- P 4) velika medvedja piščal 16'
- MP 5) medvedja piščal 8'
- MP 6) velika bombardarda 16'
- MP 7) bombardarda 8'
- M 8) fagot 8'
- P 9) dulcianbas 8'
- M 10) jabolko- ali gumbni regal 8'
- M 11) glavaregal 4'

1. Dočkan. 4. Fuš. 2. Coppifloit. 4. Fuš. 3. Flachflöte. 4. Fuš. 4. Klein Bardeen. 8. Fuš. 5. Offenflöte. 4. Fuš. 6. Oedart. 8. Fuš. 7. Kieffflöte: oder Heffflöte. 8. 8. Trommet. 9. Krummhorn. 8. Fuš. 10. Schälhorn. 8. 4. Fuš. 11. Sordnen. 16. Fuš. 12. Zind: Corner-nicaut. 13. Mandett: 8. 16. Fuš. 14. Weijung Kegelt. 8. Fuš. 15. Oedampff Kegelt. 16. 17. 18. Krummhorn. 19. 20. 21. 22. 23. Daz Pfeiffen alleley Art. 24. Durefflot.

II. Ustnični registri

Nekriti ustnični registri

1. Enako menzurirani oz. s telesi nespremenljivega premera

1. A) Dolga/ozka in vitka oz. principalna menzura

a) principalni

- P 1) veliki subprincipalbas 32'
- M 2) veliki principal 16'
- P 3) veliki principal ali podstat 16'
- M 4) principal ali prestant 8'
- M 5) mali principal 4'
- M 6) mali principal diskant 4'

b) oktave

- MP 1) velika oktava 8'
- MP 2) oktava 4'
- MP 3) mala oktava 2'
- M 4) super oktava ali sedecima 1'

c) kvinte

- MP 1) velika kvinta 6'
- MP 2) kvinta 3'
- M 3) mala kvinta 1 1/2'

d) šumeča piščal ali šumeča kvinta

e) švicarska piščal

- MP 1) velika švicarska piščal 8'
- M 2) mala švicarska piščal 4'
- M 3) mala švicarska piščal diskant 4'
- P 4) mala švicarska piščal bas 1'

f) miksture

- MP 1) velika mikstura 4'
- MP 2) mikstura II ali I
- MP 3) mala mikstura ali ostra

g) cimbele

- MP 1) velike cimbele
- MP 2) pojoče cimbele
- MP 3) cimbele
- M 4) male cimbele
- M 5) ponavljajoče cimbele
- P 6) ponavljajoče cimbele bas

1. B) Kratka in široka menzura kot votle flavte vseh oblik

- MP 1) velika votla flavta 8'
- MP 2) votla flavta 4'
- M 3) votla flavta diskant 4'
- MP 4) votla kvinta 3'
- MP 5) mala votla oktava 2'
- M 6) mala votla kvinta ali kvintna flavta 1 1/2'
- M 7) siflet
- M 8) gozdna flautica 1'
- P 9) mala flautica bas 1'
- MP 10) velika žvegla 8'
- MP 11) mala žvegla 4'

2. Piščali neenakega premera**2. A) Spodaj široka in zgoraj ozka****a) gamsovi rogovi in plitve flavte**

- MP 1) veliki gamsov rog 16'
- MP 2) gamsov rog 8'
- MP 3) gamsov rog oktava 4'
- MP 4) gamsova kvinta 3'
- MP 5) mali ali super gamsov rožič 2'
- M 6) mala gamsova kvinta 1 1/2'
- M 7) tesna flavta 4'

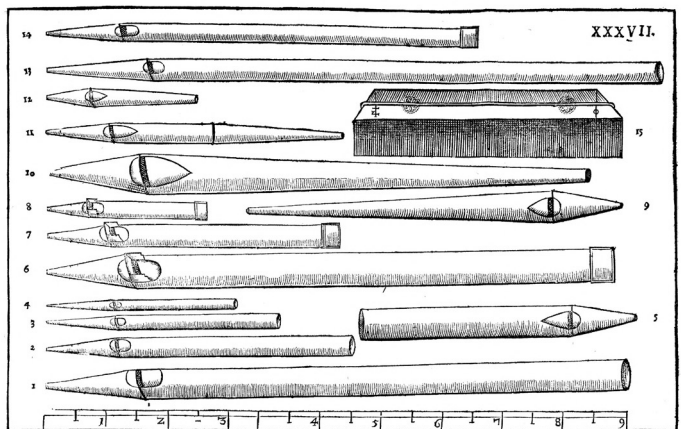
b) konične flavte

- M 1) konična flavta 4'
- MP 2) mala konična flavta 2'
- M 3) konična kvintica 1 1/2'
- M 4) kljunasta flavta ali piščal 4'

c) plitve flavte

- MP 1) velika plitva flavta 8'
- MP 2) plitva flavta 4'
- MP 3) mala plitva flavta 2'
- M 4) mala plitva flavta diskant 2'

2. B) Zgoraj široka in spodaj ozka menzura, kakor dulkan

1. Principal 8. Fuß. 2. Očava 4. Fuß. 3. Quinta 3. Fuß. 4. Klein Očava 2. Fuß. 5. Nachhorn 4. Fuß offen. 6. Quintadehna 16. Fuß. 7. Quintadehna 8. Fuß
8. Nachhorn 4. Fuß 9. Crefsgedackelich 8. Fuß. 10. Gemßhorn 8. Fuß. 11. Spießfolt: 4. Fuß. 12. Plochfolt: 2. Fuß. 13. Dffen Quercfolt 4. Fuß. 14. Gebartelquercfolt. 4. f
15. Monochordium.

© HJ

Kriti ustnični registri

3. Popolnoma kriti

3. A) Kvintadenska menzura

a) kvintadene

MP 1) velika kvintadena 16'

MP 2) kvintadena 8'

MP 3) mala kvintadena 4'

b) nočni rogovi

MP 1) nočni rog 8'

P 2) mali nočni rog bas 4'

c) prečne flavte

MP 1) velika prečna flavta 8'

MP 2) prečna flava 4'

3. B) Kriti vseh vrst

P 1) veliki kriti subbass 32'

M 2) veliki kriti 16'

P 3) veliki kriti bas ali krita podstat 16'

MP 4) kriti 8'

MP 5) mali kriti 4'

M 6) krita kvinta 3'

M 7) super kritek 2'

P 8) kmečka flavta bas 1'

4. Sicer kriti, a zgoraj nekoliko nekriti: cevne flavte vseh vrst

MP 1) velika cevna flavta 16'

MP 2) cevna flavta 8'

MP 3) mala cevna flavta 4'

M 4) super cevna flavtica 2'

P 5) kmečka cevna flavtica bas ali zvončki 1'

<konec Razpredelnice>

<126 nadaljevanje>

[I.] O nepokritih valjastih piščali in o principalovi skupini, torej principalih, oktavah, kvintah, šumečih piščalih, švicarskih piščalih, miksturah, cimbalah ipd.

[a] Principali

 me *principal* (ki so ga naši predniki nekdam imenovali *praestant*) je bilo preudarno izbrano in se dobro prilega tej vrsti piščali. Te piščali niso samo za okras, ampak je (kot je bilo ravnokar omenjeno in se tu ne bi ponavljal) <127> najbolj dragocen register, zato ga upravičeno imenujemo *principal*. Veliko vrst jih je:

1. veliki subprincipalbas 32'

Ta register, kot rečeno, ne sodi v manual, ampak se uporablja le v pedalu, ker ima nenaravno nizek glas; tudi če bi pritisnil eno samo tipko, je njegov zvok bolj podoben ječanju in zavijanju vetra, kot pa čistemu tonu. Če bi ta register igrali *manualiter*, bi se slišala neugodna, nerazumljiva in nedopadljiva harmonija; organisti in poslušalci bi se je naveličali in bi jo le z odporom poslušali. Torej se ta register uporablja le *pedaliter* in še to skupaj s 16-čveljskim.

2. veliki principal 16'

Register je zelo uporaben in, če ima pravilno izdelano telo in labije, predvsem pa če je pravilno intoniran, daje tudi v manualu lep zvok in ton (sicer v nižinah ni v jasnem sozvočju s tercami in kvintami), predvsem v primerih počasnega takta; še bolj pa, če se mu pridruži višji register, s katerim se zvok razširi.

3. enakoglasni principal 8'

8-čveljska oblika principalnega registra je najbolj

pogosta in je najbližje človeškemu glasu in drugim inštrumentom, predvsem pri spremljavi motetov in koralnih priredb; brez pridržkov in neprijetnosti v ušesih. Poleg tega podpira višjetonske registre in zakriva tonske nejasnosti. O tem bomo še pisali, če Bog da.

4. mali principal ali oktavni principal 4'.

Je tudi prijeten register za samostojno uporabo, čeprav sam na sebi in predvsem v višinah nima posebne mehkode. Zato je potrebno, da se mu pridruži osnovni 8-čeveljski register, npr. kvintadena ali drug pokrit register.

^{<128>}Nekatera piščalja z 8' osnovo imajo tudi mali principal 4', vendar le v tenorski oktavi od 1 1/2' navzgor. Običajno začne na srednjem ceju ali cisu.

[b)] Švicarske piščali

bstaja še en register iz principalove družine, z zelo ozko menzuro, ki ga Nizozemci imenujejo švicarska piščal. Verjetno zato, ker so na pogled piščali videti dolge in v proporcu ozke, prav kakor švicarske piščali. Prav tako imajo posebno prijeto ostrino in violini podobno resonanco, kar je verjetno posledica ožje menzure. Kljub ozki menzuri orglarjem uspe doseči dobro intonacijo. Zato pa morajo imeti v diskantu nekoliko razširjeno menzuro. Imamo dve osnovni obliki:

1. velika švicarska piščal 8'
2. mala švicarska piščal 4'

Poleg teh dveh obstaja različica oz. tretja oblika, ki ima samo diskantno polovico, zato se imenuje: švicarska piščal 8' diskant. Podobno srečamo v pedalu v 16' obliki in se imenuje švicarska piščal pedal 8'. Ti registri niso preveč pogosti, saj je piščali težko obdelati in težko doseči intonacijo, kakršno bi si mojstri želeli.

Velika švicarska piščal v pedalu nudi zelo prijeten bas; če ji dodamo rahel register, je podoben godalnemu basu. Treba je omeniti, da ta register v manualu in pri

počasnem taktu tudi brez okraskov poje prijetno in jasno in naredi dober vtis.

<129> Obstaja še ena oblika tega registra, ki ima menzuro prestanta ali principala. Ker je zgoraj krit, prepihuje. Tako pride do istega tona, kot če ne bi bil krit.

[c] Oktave

na od oblik principala je oktava, ki ima enaka razmerja kot principal. Oktava se pojavlja kot velika oktava, oktava, mala oktava in superoktavica.

1. velika oktava 8'

Ta oktava sodi v piščalje velikega principala [16'] ter po menzuri in zvoku ni nič drugega kot *principal 8'*. Zato ga za razlikovanje od velikega principala nekateri imenujejo mali principal. Potrebno pa ga je razlikovati od [malega] principala v hrbtnem pozitivu, ki je 4-čveljski: ta principal je iz kositra, medtem ko so oktave iz svinca ali kombinirane pol kositra in pol svinca ter postavljene za principalom.

2. oktava 4'

Sodi v piščalje *enakoglasnega principala*, od katerega je eno oktavo višji. Register lahko uporabljamo tudi samostojno in se zvočno dobro zliva z višjimi in nižjimi registri.

3. mala oktava 2'

Imenujejo jo tudi superoktava. Ker so še manjše oktave, kot bo sledilo, tega registra ne bomo imenovali superoktava ali suprema oktava. Držimo se torej zgoraj navedenega zaporedja: velika oktava 8', oktava 4', mala oktava 2' in zadnja superoktavica 1'.

4. Superoktavica 1'

Imenuje se tudi *sedež*, ker stoji dve oktavi višje od oktave 4'. Ker pa oktava 4' nima nobenega temelja nad enakoglasnim *principalom*, <130>jo imenujemo *sedeže*.

Sicer bi ji bolj pristojalo ime superoktava in bi sodila v veliki pozitiv za principalom 2'.

5. Sem sodijo kvinte 6', 3' in 1 1/2'

Nekateri jih zmotno imenujejo *quindetz*.

6. Prav tako šumeče piščali, staro ime, ki so ji ga določili naši predhodniki. Register je sestavljen iz dveh vrst piščali: kvinte 3' in superoktave 2', ki ju lahko potegnemo skupaj. V nekaterih primerih sta piščalni vrsti združeni v en register, podobno kot v večvrstni miksturi ali cimbalah. Imenujejo jih tudi šumeča kvinta, ker je tonska lega kvinte nižja od superoktave. Še do danes pa se šumeča kvinta vgrajuje tudi v pedalna piščalja.

[d] Miksture

 iksture in cimbele so po velikosti velike in majhne in sodijo v to skupino, kakor so ustrezno predstavljene v isti kategoriji kot principalali in oktave, poleg tega pa oktave in kvinte skupaj z miksturami in cimbalami sestavljajo *organo pleno*. Ker je njihova dokončna sestava odvisna od vrste in oblike inštrumenta [ali piščalja] in cerkve, ne moremo izpostaviti nobene njihove specifičnosti razen dejstva, da izstopajo za več oktav in zato pogosto ponavljajo [repetirajo]. Več oblik:

1. velika mikstura,

ki so jo naši predhodniki vgrajevali v inštrumente, ko ti še niso imeli toliko različnih registrov, kot jih poznamo danes. Te miksture so pogosto imele 30, 40 ali več piščalnih vrst, največja je imela 8-čveljski temelj. V današnjih dneh imajo velike miksture le 10 do 12 piščalnih vrst, zelo redko do 20; njihova najnižja vrsta je 4'.

2. srednja *mikstura*,

ker je srednje velika: ne preveč ne premalo piščali. To je tista vrsta miksture, ki jo vgrajujejo v *enakoglasni*

principal glasbila, kakor tudi v velike *principalne* inštrumente. Ima 4, 5, 6, 7, 8 ali 9 vrst piščali, najnižja je 2' ali 1'.

<131>

3. je mala mikstura ali ostra,

kakor so jo pred leti začeli imenovati Nizozemci; ne brez razloga, ker je zelo prodoren register, čeprav je sestavljen le iz treh vrst (npr. f, c', f'). Pogosto ponavlja. V večjih orglah jo postavijo v prsno piščalje, v malih inštrumentih pa na mesto običajne miksture. Včasih je sestavljena iz zelo malih piščali, celo največja je komaj tri palce dolga (npr. f, f, c', f''), ali iz treh ali štirih malih piščali v unisono, kjer se sliši le enoglasje in ne kvinte. Zaporedje ponavlja na vsaki oktavi, zaradi tega jo imenujejo ostra [scharp]. Ponavljati pomeni, da se npr. na vseh c ali f tipkah klaviature vedno oglasi ista višina tona. Zaradi tega miksture in cimbal ne moremo igrati samostojno.

[e] Cimbale

1. nizko uglasene cimbale imajo tri [piščalne] vrste.

2. pojoče cimbale imajo tudi tri vrste in ponavljajo na f in na c skozi vso klaviaturo. Najbolj umetniška oblika akorda je f, a, c.

3. [navadne] cimbale imajo dve piščalni vrsti; v isti oktavi neredko ponavljajo dvakrat.

4. male cimbale imajo le eno piščalno vrsto, ki pogosto ponavlja.

5. ponavljajoče cimbale imajo eno ali dve vrsti in stalno ponavljajo.

6. pedalne cimbale imajo dve, tri ali največ štiri piščalne vrste. Največje merijo okrog 1/2' in enkrat ponavljajo. Ostale so nekoliko po uglastvi še višje in ponavljajo dvakrat. Obojne so sestavljene iz kvart in kvint.

II. Votle flavte

o so nekriti registri, nekoliko širši in krajši od principala. Imajo valjasto telo. Po širini bi sodili med pokrite registre, le da imajo ožje ustnice. Ker so [piščali] odprte in široke, je njegov zvok votel, od česar je [register] dobil tudi svoje ime.

<132>

1. velika votla flavta 8'

Pred šestdesetimi ali več leti so orglarji začeli ta register vgrajevati v pedalna piščalja samostanskih in stolniških cerkva, in sicer v isti tonski višini kot principal, saj drugih registrov ali podstat [untersatz] še niso poznali. Ta register so zaradi globokega zvoka imenovali tudi subbas, kopel ali tonbas. Zaradi dejstva, da so bili ti registri uglaseni celo za kvinto nižje od kornega tona, je v nižjih legah nastal brenčeč učinek. Primerki tega registra v stolniških cerkvah še obstajajo; nadomeščajo untersatz v *plenu* in pojejo tako polno in odmevno, da vsakdo misli, da gre za pravi untersatz.

2. votla flavta 4'

3. votla kvinta 3'

Lahko ga poljubno uporabljamo na kateremkoli manualu ali v pedalu. Nekdaj so organisti ta register radi imeli v kornih orglah [zborovskem piščalju]; z njim so pevcem na začetku pesmi dali pravo intonacijo.

4. mala votla flavta 2'

Nekateri ta register imenujejo nočni rog, ker poje votlo in ima barvo, ki je podobna rogu. Vendar barva ne upraviči tega imena; primernejše ime bi bilo kvintadena.

5. mala flavta 2'

je uporabna za *cantus firmus*.

6. kvintna flavta 1 1/2'

7. siflavta 1'

Nekateri uvrščajo ta register med principale.

8. gozdna flavtica 1 1/2'

Register še vedno uporabljajo v obmorskih mestih; zaradi visoke uglasitve ponavlja dva- ali trikrat.

9. mala flavta pedal 1'

Je na mestu kmečke flavtice, vendar je nekoliko svetlejša ^{<133>}in glasnejša.

Kadar ti mali registri igrajo skupaj z 8-čveljskimi registri, z ali brez tremola, proizvajajo mehek in nenavaden zvok.

Žvegla

Obstaja še ena skupina zvokov, ki ni tako široka kot votla flavta. Pred stotimi leti so jo Nizozemci poimenovali *schwiegel* (lahko jo vidimo v knjigi *Musica getuscht* Sebastiana Virdunga), ker v primerjavi z drugimi registri ozke menzure poje votlo, vendar ljubko, bolj podobno zvoku prečne flavte. Včasih ima obliko gamsovega roga, vendar je zgoraj in spodaj nekoliko širša. Ustnice so tanke, zato je register tišji od vretenoflavte [*spillflöte*]. Obstajata samo dve obliki tega registra:

1. velika žvegla 8'

2. mala žvegla 4'

Razlago, kako nastane njihov ljubek glas, prepuščam drugim. Predstavitev votlih piščali, od največjih do najmanjših, je tako sklenjena.

III. Konične nekrite piščali

o je naslednja skupina nekritih piščali, ki ima zelo drugačno barvo od principalove skupine, ki je bila zgoraj opisana; ima konično obliko in je nad polovico krita. Tipov je več. Gamsov rog upravičeno nosi to ime, saj je njegov glas podoben rogovemu glasu. So pa še druge: gamsov rog, kljunasta flavta, špičasta flavta, plitva flavta, dulkan ipd.

a) Gamsovi rogovi

<134>

1. veliki gamsov rog 16'

Je ljubek register, [samostojno] uporaben v pedalu, v manualu pa skupaj z drugim 8- ali 4-čveljskim registrom.

2. Enakoglasni gamsov rog 8'

Je posebno ljubek in mehak register, če je narejen po ustreznih osnovnih proporcijah in pravilno intoniran. Skupaj z drugimi registri ustvarja nenavadne glasove. Lahko ga imenujemo tudi *viol de gamba*, na katero spominja njegova barva, kadar je pravilno izdelan. Nizozemci ga imenujejo *coppelfloit*. Je daljši od kritega, a krajši od principala.

3. oktavni gamsov rog 4'

Register je zelo podoben zgoraj omenjeni varianti 8'. Lahko ga družimo z drugimi registri, s katerimi ustvarja čudovite kombinacije. Oba registra lahko najdemo v velikem ali malem principalnem piščalju.

4. mali oktavni gamsov rog 2'

Register spada bolj v hrbtni pozitiv ali v inštrumente *male principalove oktave* kakor v večje inštrumente. Vseeno tudi iz dispozicije velikih orgel ne more biti izključen, saj ga je jasno in razločno slišati, in je kot zelo ljubek manualni register lep nosilec *cantus firmusa*. Register gamsov rog je lahko tudi kvintni register:

5. velika gamsova kvinta 6'
6. gamsova kvinta 3' in končno
7. mala gamsova kvinta 1 ½'

Gamsov rog je pol ožji v zgornjem delu kot v spodnjem. Usta merijo petino oboda, njihova višina je polovica širine.

Ta register se tudi imenuje *nasath* in ne brez razloga, saj skupini registrov zaradi svoje majhnosti doda in ob dobri intonaciji da nazalni (nosljavi zvočni) odtonek. Če ga v kombinaciji z drugimi registri igramo z desno roko, doprinese lep sopranski solo. Nekateri orglarji naredijo *nasath* kot širok register z ozkimi usti. ^{<135>}Drugi imenujejo gamsov rog vretenoflavta, ker oblika piščali spominja na vreteno.

Nekateri za gamsove rogove vztrajajo pri imenu kljunasta flavta; vendar to ime ni pravilno, ker imajo kljunaste flavte drugačno obliko in zvok. Če je izdelana v ustrezno široki meri (kot bo razloženo v naslednji točki), kljunasto flavto lahko imenujemo spitzfloit 4'. Register tedaj da naravni zvok pihalnega glasbila. Izobraženi orglarji tega registra ne delajo manjšega kot 2'.

Nekateri pa naredijo kljunasto flavto kot prečno flavto, to je s telesom, ki je še enkrat daljše glede na [piščali drugih registrov neke] tipke. Tak register mora v preprihovati v svoji oktavi.

b) Špičaste flavte

a vrsti je še en register podoben gamsovemu rogu, tudi konične oblike; imenuje se špičasta flavta. Ti registri še niso dolgo v rabi. Med gamsovim rogom in špičasto flavto je kar upoštevanja vredna razlika. Slednja je od omenjenega gamsovega roga širša pri ustih in na vrhu še bolj zožena. Zato je primerno, da se tako imenuje. Nastopa v dveh velikostih:

1. špičasta flavta 4'
2. mala špičasta flavta 2'

Poznam tudi posebno vrsto špičaste flavte, ki je v zgornjem delu skoraj zaprta, pri ustih spodaj pa zelo široka. Sliši se zelo lepo barvito; vendar jo je zelo težko lepo in čisto intonirati.

<136>

c) Plitve flavte

Naslednji tip registrov z enakimi višinami uglasitve se imenujejo plitve flavte. Dno piščali pri ustih ni izrazito široko, usta so precej široka, rez pa nizek. Zato pojejo plitvo in ne polno. Njihova oblika je komaj opazno konična. Intoniranje zahteva izkušenega mojstra. Imajo prijetno barvo, nekoliko mehkejšo od gamsovega roga. Upravičeno so dobile ime plitva flavta. Poznamo tri velikostne razrede:

1. velika plitva flavta 8'
2. plitva flavta 4'
3. mala plitva flavta 2'

Če ima inštrument veliko registrov, so vse tri velikosti uporabne za ustvarjanje zanimivih kombinacij. Register je uporaben tudi v pedalu, saj poje nekoliko močnejše in bolj nenavadno kot gamsov rog.

Mala plitva flavta kot kvinta v hrbtnem pozitivu je lahko zelo uporabna v kombinaciji s cimbalami in kvintadeno, saj poje kot godalni sopran; taka registracija resnično poje kot godalni inštrument. Dovolj je o tem registru.

d) Dulkan

Navedimo še en register konične oblike, ki je širok zgoraj in ozek spodaj; imenuje se dulkan. Stoji v novih orglah v Stralsundu. Ker ga je zelo težko dobro intonirati, ne more biti manjši od 8'. Ker je njegovo telo ozko pri ustih in se širi proti vrhu, poje podobno kot dulcian. Ker je dulcian jezičnik, dulkan pa ustničnik, <137> zvok seveda ni povsem enak. Najbolje bo, da ostane tako, kot je določil izumitelj.

IV. Krite piščali: kvintadene, nočni rogovi in prečne flavte

a) Kvintadene

Negister še ni dolgo v rabi, samo 40 ali 50 let; starejše orgle ga ne poznajo. Je prijeten (nekateri ga imenujejo kraguljček), in je v njem mogoče slišati dva različna zvoka v kvintni razdalji: c-g. Na začetku so ga imenovali »quint ad una«. Njegovo telo je široko ali širše od principalovega. Ker je krit, poje oktavo nižje, kot kaže njegova velikost, oziroma nekrite piščali iste dolžine. Obstajajo samo tri variante tega registra v istih razmerjih in z različno višino tona.

1. velika kvintadena 16'

Register srečamo tako v manualu kot v pedalu. Če ga spremlja 8-čveljski register, je zelo uporaben in prijeten.

2. kvintadena 8'

Register se pojavi v hrbtnem pozitivu kot osnovni register v piščalju s 4' osnovo.

3. [mala] kvintadena 4'

Ta prijeten register je zelo uporaben z nizkimi registri. Manjšega od 4' ni mogoče izdelati.

<138>

b) Nočni rogovi

Nekateri orglarji izdelujejo pravkar omenjeno malo kvintadeno v nekoliko širših merah. Širjenje premera da [piščalim] rogu podoben zvok in nekako utiša njihovo kvinto, zato so orglarji register poimenovali nočni rog. To je zanj primerno ime. Dobro prenese kombiniranje z različnimi registri, kar omogoča vsakovrstne prijetne registracije.

Nočni rog je lahko 4' ali 2', ravno tako v pedalu, kjer po milini prav izstopa.

Nizozemci delajo nočne rogove kot nekrit register, podoben votli flavti, vendar nekoliko konične oblike. Ustnice teh piščali niso visoko odrezane kot pri votli flavti, zato daje nestalen in tresljajoč zvok.

c) Prečne flavte

 z nedavno iznajdene kvintadene je nastala tudi oblika flavte, ki se po zvoku zelo približa prečni flavti. Zato je po njej dobila ime. Njen zvok ne nastane po neprisiljeni naravni poti, ampak s prepihovanjem. Prepihovanje nastane, ker je njeno telo ozko [in razmeroma] več kot enkrat [trikrat] daljše [od piščali drugih registrov na isti tipki].

Naj razložim podrobneje: čeprav je telo piščali dolgo 12' in bi pričakovali temu primerno nizek glas, ta dejansko poje v višini 4'; torej se zaradi prepihovanja sliši samo njena kvinta. Zaradi svoje neobičajne dolžine glede na premer, taka piščal tudi ne more drugače peti kot prepihovati v kvinto.

Ta vrsta prečne flavte je primerno fina in hkrati sodobna. Meni se najbolj dopade odprta varianta z dvojno dolžino. To je vrsta, ki jo je izbrani orglar in glasbilarski mojster Esaias Compenius vdelal v orgle z lesenimi piščalmi, ^{<139>}ki jih je gospod Heinrich Julius, predlagani škof v Halberstadt, vojvoda v Braunschweigu in Lüneburgu, moj milostljivi knez in gospod blagega spomina ter njena knežja milost njegova žena, dal postaviti v svojem gradu v Hessnu. Instrument ima 27 registrov in tri manuale, zaprte v elegantno ohišje. Seznam registrov najdete v petem delu. V te orgle je gospod Compenius vgradil lesen register, pred njim pa so jih izdelovali iz kovine. Bolj naravno je, da ta register prepihuje oktavo kot da bi prepihoval kvinto. Ta vrsta piščali proizvaja zvok, ki je bližji prečni flavti, kot pri kritih piščalih, ki jih imajo v 8- in 4-čveljski legi v manualu in pedalu velike in sijajne orgle njegove zgoraj omenjene knežje milosti v Gröningenu.

V. Druge vrste kritih piščali

Starejši orglarji so v svojih inštrumentih te registre imenovali enostavno *flavte*. Nizozemci in nekateri drugi jim pravijo *bordun*, zlasti če so ozke menzure. Če je mirno in prikupno intoniran, jim pravijo *barem*. Glede na višino osnovnega tona in dolžine obstaja šest variant povsem kritih registrov.

1. veliki krit 16'

Največkrat se register pojavi v pedalu, kjer ga imenujejo *veliki kriti untersatz* [podstat]. Lahko pride tudi v manual. Vendar izkustvo pove, da miren in mrmrajoč zvok ni ne prijeten ne jasen. Krite piščali te velikosti se včasih pojavijo v 32' legi v pedalu kot veliki krit subbas. Vendar je njihov glas manj slišen kot glas nekrite piščali (podobno kot pri velikem subprincipalu). Po mojem mnenju za 32' lego ni boljšega registra kot plitva flavta. Vendar bom presojo prepustil izkušnim orglarjem.

2. kriti 8'

Register je v splošni rabi in služi kot temeljni register oktavnoprincipalnih glasbil in hrbtnih pozitivov pri večjih orglah.

3. mali kriti 4'

<140>

Register najdemo pogosto v dispozicijah vseh vrst, v orglah in pozitivih. Je prijeten register in je z njim mogoče sestaviti veliko dobrih kombinacij, posebno v družbi s kvintadenami ali gamsovimi rogovi.

Pred 28 leti je tedaj mladi oglar E[saias] C[ompenius] izumil nenavadno varianto: kriti 4' z dvojnimi usti; te so na vsaki strani piščali ene in je mogoče pogledati skozi njjo; register je imenoval *duifloit*. Ta oblika daje registru popolnoma drugačen zvok od drugih. Vendar do zdaj še ni splošno razširjen.

4. super krita piščal 4'

Ker je register enak prejšnjemu, tudi ta proizvaja prijetne kombinacije z nižjimi registri, kot je bilo omenjeno pri sifloit in drugod, še posebej, če je na voljo dober tremulant. Če ima prave mere ter je čisto in enakomerno intoniran, je izredno lep, ko ga igra desna roka v sopranski legi; poje zelo podobno majhni kljunasti flavti. V kombinaciji z ranketom ali sordunom 16' proizvaja nenavaden, pa prijeten zvok.

5. krita kvinta 3'

Nekateri orglarji, med njimi je Gregorius Vogel, imenujejo ta register piščalna flavta, kvinta na intonaciji.

6. kmečka flavta v pedalu 1'

Nemci imamo ta register v veliki časti, posebno za igro cantusa firmusa v pedalu. Italijani, nasprotno, odklanjajo pedalne registre 2' ali 1', češ da poudarjajo samo oktave.

VI. Registri, ki so kriti, vendar ne popolnoma, npr. cevna flavta

<141>

 z kritega registra se je razvila še ena varianta, ki je bila delno nekrita, saj ima v pokrovu natančno odmerjeno manjšo cevko. Zato se register primerno imenuje cevna flavta.

Ta register je narejen na različne načine. Nekateri orglarji namestijo pol cevke znotraj in pol cevke zunaj; drugi vso cevko znotraj in na pokrovu vidimo le odprtino. Ta namestitev je najbolj trajna, ker se cevka ne more pokvariti; piščal se uglesi s premikanjem pokrova.

1. velika cevna flavta 16'

Če bi želeli 16-čeveljski krit register namestiti za ves manual, bi taka cevna flavta (ki poje glasneje in jasneje) pela dosti bolje kot popolnoma krit register, saj se pri njej dobro slišita harmonična kvinta in osnovni ton.

2. cevna flavta 8'
3. mala cevna flavta 4'
4. cevna flautica 2'

Vse so primerne in prijetne v kombinaciji z drugimi registri, posebno s kvintadeno.

5. kmečka flautica 1'

Odličen dodatek pedalnim registrom je kmečka flautica 1', pri kateri je zvok visokih tonov podoben žvižganju, ki ga povzroča cevka na pokrovu. Ker proizvaja izstopajočo kvinto, ga nekateri orglarji imenujejo cevni zvonček. Vendar, če pregledamo značilnosti, to ime ni ustrezno.

Na tem mestu bi bila primerna razprava o lesenih piščalih. Tu gre za precej drugačen način izdelave, saj so si piščali v osnovnih razmerjih in tonskih višinah zelo raznolike (kar vem osebno) in le delno primerljive z drugimi [doslej opisanimi]. Zgoraj omenjene orgle v hessenski palači dokazuje resničnost te trditve.

Nenavadnih, mehkih in rahločutnih [zvočnih] barv ter prikupnosti [zvoka] lesenih piščali ni mogoče opisati z besedo. Ker se pa moram izogibati gostobesednosti, se mi zdi, da o tej skupini piščali tudi ni potrebno ^{<142>}razpravljati. Ker izdelovanje orgel ni moj poklic, bo morda zgoraj omenjeni gospod mojster Compenius v razpravljanju o osnovnih geometričnih vidikih sam objavil bolj natančno poročilo o tej in drugih zadevah. Z moje strani ne bom nikoli nehal prizadevno širiti te umetnosti med orgelskimi ljubitelji, do meje svojih zmožnosti. Če bo Bog hotel, bo sledilo poročilo o monokordu, iz katerega vsi glasbeni instrumenti in vse piščali dobivajo svojo višino tona in osnovno temperaturo. Ta instrument je pravilno imenovan mati vseh instrumentov in glasbe v vsej njeni polnosti. Mnogi so se ukvarjali s tem vprašanjem, vendar neuspešno. Dovolj je o kritih in nekritih piščali; preidimo k jezičnikom.

VII. Nekriti jezičniki

Sker so jezičniki vsakomur nekaj vsakdanjega in domačega, ni potrebno, da bi tukaj na široko poročal. Samo to bom omenil, da ima vsak orglar svoj način, kako načrtovati dolžino in obliko nepokritih odmevnikov. Nekateri delajo pozavno 16' z 16' dolgim odmevnikom; vendar so to izjeme. Drugi naredijo 12' dolge, za petino krajšo od zvoka; to je najboljši način. Najbolj pogosti so 8'. Nekateri naredijo pozavno s samo 6' dolgim odmevnikom, drugi 5' dolgim in delno pokritim, in sicer zgoraj z odprtino, podobno štirioglatemu pokrovu. Ker so odmevniki tako kratki, sta zvok in resonanca plitva. Če pa hočemo močan, bleščeč in dostojanstven ton, mora biti odmevnik 12' dolg. To razmerje drži pri nekritih jezičnikih, kakor sledi:

Če je dolžina pozavne			
16'	12'	8'	6'
potem mora biti dolžina trobente			
8'	6'	4'	3'
dolžina šalmaja pa			
4'	3'	2'	1 ^{1/2} '

Razlog, da ni vse odvisno od menzure in dolžine telesa, ^{<143>}je v tem, da nižina in višina tona ne izhajata iz odmevnika (ki mora biti vsekakor ustrezne velikosti), ampak od jezička. Bodi pozoren: če so jezički dolgi in ozki, proizvajajo dosti bolj prijeten zvok, kot če so kratki in široki. To drži tudi pri ustičnih piščalih: široka menzura nikoli ne proizvaja tako prijetnega tona, kot to naredi ozka.

Iz tega razloga mora vsak orglar skrbno zasledovati zelo ozke menzure, kajti ožje so, bolj so ljubke in prikupne. Ker pa vsak orglar ni zmožen, da bi njegove piščali ozke menzure pravilno pele (to zahteva veliko znanja, zavzetosti in precej napora), večina iz lenobe ali zamujene priložnost obogatiti svoje znanje, še naprej izdelujejo registre s širokimi menzurami; ob tem si ne belijo glave, saj je delo hitro opravljeno in mošniček prej poln.

V nekem samostanu Kneževine Hessen sem našel nenavadno obliko pozavne. Na ustniku je bila prispajkana medeninasta ploščica, na sredi katere je bila majhna, nekoliko podolgovata odprtina, nato pa pravi jeziček ali listek privezan z žarečo medeninno ali jeklenimi žicami, da ni mogel drdrati in se dreti. Ker vse to utiša zvok pozavne bolj kot navadno, ji daje (če je dobro intonirana in jo igra dober mojster) dostojanstven in ublažen zvok, brez drdranja.

Take pozavne uglašujemo s pomikanjem odmevnika gor ali dol, kar jih naredi nestalne. Za razglašenost [pri vseh jezičnikih] pa ni kriva uglaševalna grebljica (s katero se jezičniki sicer uglašujejo), saj se sama od sebe ne more premikati. Vzrok je v tankem medeninastem jezičku, ki se ob toplem vremenu zaradi vročine upogne navzven. Tako se poveča oddaljenost jezička od [roba] žlebička in višina uglasitve pade. Po drugi strani pa se ob mrzlem vremenu jeziček upogne navznoter in približa žlebičku; oddaljenost se skrajša in uglasitev se zviša. Vsak, ki se ukvarja z orglami in regali, to pozna iz dnevne prakse. Pozimi, kakor hitro mrzlo vreme popusti otoplitvi, regali v uglasitvi padejo, ko pa začneta zmrzovati, se spet dvignejo. Malo koristi, če pritrdimo grebljico. ^{<144>}Isto se ne dogaja le z jeklenimi in medeninastimi strunami klavičembala, ampak tudi lutnji in violini, ki imata sicer črevesne strune. Z vročino postanejo ohlapne in uglasitev pade, pozimi pa se skrčijo, torej postanejo krajše in uglasitev gre navzgor. Če strunski inštrumenti več tednov stojijo na mrazu, bodo zvišali uglasitev za pol stopinje ali še več. Če izdelovalec klavičembala ni dovolj pozoren in strune ne prenesejo spremembe napetosti za pol stopinje, bodo vse strune popokale. Sam sem to večkrat doživel s posledničnimi stroški in sitnostmi.

Ker nestalnost regalov in jezičnikov izhaja iz [lastnosti] medeninastega jezička, je mogoče preizkusiti, ali so jezički v regalu s strani skrbnega mojstra natančno in skrbno pritrjeni po vsem inštrumentu. Jezičnikom, ki jih je naredil dober mojster, se ob spremembi vremena višina uglasitve po celotni klaviaturi spreminja

enakomerno; če se ozračje segreva, se jezičnik enakomerno zavijejo navzven, če se ohlaja, se približajo žlebičku. Če torej ustnični registri niso vključeni, lahko z jezičniki na orglah ali drugem inštrumentu ves čas igramo, saj ohranjajo svojo uglasitev.

Če pa je ustični register odprt hkrati z jezičniškim, se spremenjena razdalja [med jezičkom in žlebičem] pokaže. Če so se torej jezičniki po vsem obsegu registra enakomerno [zvočno] premaknili gor ali dol glede na ustnični register, je to dokaz, da je jezičnik skrbno in natančno pritrjen. Če pa se zgodi, da se jezičnik v uglasitvi po vsem obsegu klaviature ni premaknil enakomerno, ampak je ena tipka zvišana, druga znižana, tretja pa je prav uglašena, je gotovo, da jezičniki niso natančno pritrjeni na žlebičkih, ampak pomeni, da je en jeziček čvrsto pritrjen, medtem ko je drugi ohlapno, kajti debelejši jeziček ni tako občutljiv kot tanek.

Čeprav bi moral tu natančno poročati o raznovrstnih jezičnikih, je pri njih toliko razlik in inovacij, da bi težko vse opisal, posebno ker se nove in nenavadne oblike <¹⁴⁵> dnevno pojavljajo. Zelo težko je oblikovati jezičnik natančno po drugem inštrumentu, v katerega pihamo z usti, in smo ujeti v njegov edinstveni ton. Zato bom tukaj obravnaval samo nekatere od pomembnejših tipov.

[1.] Šalmaj 8'

Ta register je bolje narediti z odmevnikom, ki je od pravega šalmajevega odmevnika nekoliko širši. Potem se čudovito ujema z zvokom dejanskega šalmaja.

[2.] Ukrivljeni rog, ki je samo 8'

Čeprav je dejansko možno narediti ta register v 16' legi, ga redko srečamo. Njegov zvok pri tako nizki legi je glasen in nizek, ni posebej dopadljiv. Zato je najbolje, da ga umestimo samo v pedal.

Odmevniki tega registra so vseh oblik in velikosti. Nekateri orglarji skušajo doseči njegov učinek s pravim regalnim odmevnikom, ki je na vrhu krit, in ima dve, tri ali več majhnih lukenj, zvrtnih na vrhu ali blizu žlebička. So še drugi načini, kako doseči to barvo zvoka.

Zato register štejemo med krite jezičnike. Najboljši je tisti, ki se sliši kot ukrivljeni rog in ima polovično dolg odmevnik, ki zgoraj ni krit. Tako kot druge mehke jezičnike, ga mora narediti izkušen orglar, ne kdorkoli, ki je zmožen nekaj skupaj sestaviti.

[3.] Regal 8'

Orgelski register je najpogosteje narejen iz medenine, po dolžini pa meri pet ali šest palcev. Včasih je odmevnik zelo majhen, komaj za en palec dolg, vendar daje od sebe 8-čevljski ton. To je posebno razvidno iz inštrumentov s klaviaturo imenovanih regal, ki so jih izdelovali v Augsburgu in Nürnbergu. Ta je podrobno opisan v drugem delu, številka 43.

Dekliški regal, ki stoji v manualu ali pedalu je 4', je majhen, nekrit regal z majhnim odmevnikom, ki v dolžino meri en ali kvečjemu dva čevlja. Ime je dobil iz dejstva, ker se v kombinaciji z ustnikom v pedalu sliši kot glas dekleta, ki poje v basovskem registru.

^{<146>}Nekateri imenujejo ta mali 4'-register godalo ali godalni regal, ker se, če je skupaj s kvintadeno, sliši kot glas violine (posebno če ga igramo z desno roko kot solistično melodijo). Ker bi morali imenovati vsak register po zvoku, ki ga oddaja, bi bilo najbolj primerno ime za ta register »mali regal«.

[4.] Kornet 8'

Register srečamo samo na diskantni polovici klaviature. Ima stožast odmevnik, in je nekrit na zgornjem koncu. Glas je nekoliko votel, kot kakšen ustnični register, in brez močnega drdranja. To drdranje je učinek trdih jezičkov in močne sape.

Kornet največkrat srečamo v pedalu. Mere ustrezajo meram regala. Vendar je ožji in daljši. Čeprav je samo 4' ali 2', je odmevnik 9 palcev visok, torej višji od odmevnika regala 8'. Lahko bi ga primerljali zvoku človeškega glasu. Nekateri orglarji naredijo odmevnik štiri ali pet palcev visok; pri tej zadevi je zelo velika razlikost med mojstri, zato ne moremo ničesar dokončnega napisati.

VIII. Kriti jezičniki

[1.] Sordun 16'

Zaradi načina, kako je narejen, s kritimi piščalmi, in ker skriva odmevnik, prilično veliko cev, tega registra se ne da izdelati v višjih legah, če hoče biti zvest svojemu namenu. Njegov zunaji odmevnik, približno dva čevlja velik, in širino nočnega roga 4'. Če ga je naredil pravi mojser, je njegov glas mehak in miren. Dobro se sliši, če igra v skupini ustničnih registrov. Vendar moramo paziti, kakor z drugimi piščalmi 16', da ne igramo intervale terc in kvint v levi roki, da se izognemo neprijetnim nizkim glasovom. Najlepše zveni v pedalu, zelo elegantno v katerikoli kombinaciji.

<147>

[2.] Veliki ranket 16'

[3.] Ranket 8'

Je tudi nekaj kritih jezičnikov zelo mehko intoniranih, in pripravi za vse možne načine kombinacij.

Oba od teh registrov imata majhne odmevnike iste velikosti; večji je visok devet palcev. Oba imata skrit odmevnik tak, kot ravnokar omenjeni sordun.

[4. Medvedja piščal 16' in 8']

Medvedja piščal ima tudi dve obliki: 16' in 8'. V višjo lego ne gre, ker izgubi svojo lastno tonalno istovetnost. Ustvarja zvok kot brundanje, spominjajoč mirnemu brundanju medveda. Njegov odmevniki niso visoki, ampak precej široki, kakor dva lijaka istega premera, eden obrnjen na drugega, in skoraj popolnoma krit. Če je lesen, ima nekoliko drugačno obliko. Odmevniki lahko dobijo različne oblike, ampak vsi so značilno ozki in se hitro širijo v zahtevano širino.

Videl sem krit jezičniki v praški jezuitski cerkvi, ki ga je iznašel p. Andrej in ima zelo mehek glas. Odmevnik so bili večkrat predelani in je postal širši skozi vso dolžino (kot je narisano v *Theatrum instrumentorum*, 38).

[5. Bombarda 16' in 8']

Bombarda je skoraj enaka sordunu, razen da so odprtine, skozi kateri gre glasba, različna ter žlebički in jezički so širši. Zato imajo močnejši glas. Lahko je 16' ali 8'. Bombarda je zelo primerna za pedalni register, ker izvajajo prijeten, srednje močan zvok.

[6. Fagott 8']

Je samo v 8'-obliki. Ima ozke in valjaste odmevnike, najvišji je štiri čevlje visok. Register se pojavlja le v manualu.

[7. Dulcian 8']

Ima samo 8-čveljsko obliko. Nekateri orglarji ga izdelujejo kritega s številnimi majhnimi luknjicami na eni strani dna, skozi katere gre zvok, tako kot regali, ki jih izdelujejo na Dunaju, Avstrija. Drugi ga pustijo povsem nekritega na vrhu. Tako ima glas pihala, katerega ime nosi. Bolj se prilega pedalu kot manualu. Ker se ta register pojavlja v številnih variantah, ni potrebno več spregovoriti o njem.

<148>

[8.] Jabolko- ali gumbregal 8'

Register je dobil svoje ime po obliki, ker zglada kot jabolko na konici palice. Najvišji odmevnik je štiri palce visok, sestavljen iz majhne cevi iste oblike kot žlebiček, na vrhu katerega je majhna okrogla žogica kot spleten gumb, poln številnih majhnih luknjic, skozi katere pride zvok na dan. Zvok je podoben zvoku regala, vendar je bolj miren in mehek. Je zelo primeren za pozitive v zasebnih stanovanjih.

[9. Glavaregal 4']

Na zgornjem vrhu ima majhno okroglo žogico, kot kakšen gumb, razrezan čez polovico, kakor odprta čelada, ki takoj vrne zvok v spodnji del odmevnika. Je prijeten in mehek register.

Za zdaj je to dovolj o orgelskih registrih.

III. poglavje:

navodilo za uglaševanje jezičnikov v orglah in regalih (kot samostojnem inštrumentu) ter drugih inštrumentov, npr. klavičembala, spineta ipd. in kako uglasiti ostale piščali

[v pripravi]

<158>

IV. poglavje

[Prevzem novih orgel]

a tem mestu bi bilo potrebno podrobneje zapisati o tem, kako morajo nove orgle zgledati in delovati:

- 1) pokazati umetnost usmerjanja sape, ki iz okolja skozi mehovje in množico sapnih kanalov pride do piščali in od njih ponovno v prost zrak;
- 2) pregledati vse skrite napake v sapnici, in sicer tiste, ki so že navzoče, in one, ki bi lahko nastale v kasneje;
- 3) s posebno natančnostjo opisati pravilna razmerja in ^{<159>}intonacijo ustničnih ter jezičniških registrov.
- 4) razkriti, kako delujejo notranji deli inštrumenta, kakor tudi skrite napake, o katerih je treba dobro presojati, česar pa ne morejo tisti, ki niso o tem nikdar razmišljali.
- 5) in tudi, kako se pri orgelski mehaniki in jezičnikih lahko izognemo raznim napakam, ki se niso pokazale že ob postavitvi.

Z dobrim namenom so v današnjih cerkvah, tako v manjših kot tudi velikih mestih, dala občestva postaviti orgle v slavo, čast in češčenje vzvišenemu Božjemu imenu, in zanje namenila veliko denarja; a so bila vseeno pogosto na razne načine ogoljufana. Nove orgle namreč kasneje potrebujejo mnogo popravil in krpanja, in končna cena je lahko mnogo višja od tiste, kakršna bi bila, če bi delo zaupali dobro usposobljenemu orglarju.

Iz grabežljivosti, tehničnega neznanja, slabega nadzora pomočnikov in ob slabi kakovosti materialov, nekateri orglarji ne delajo zavzeto, ampak orgle sestavijo površno. Da bi prihranili čas (in da bi si pridobili slavo, ker izdelujejo orgle hitreje kot drugi), taki orglarji s kompromisi sekajo bližnjice. Zato se hitro pojavijo številne napake, ki so posledica osnovnih konstrukcijskih napak pri izdelavi sapnice ali zveze med sapnico in tipko, kjer se posamezni deli zaradi širjenja in krčenja [materiala] drgnejo ali zatikajo; nekateri manubriji se prelahko, drugi pretežko potegnejo; eni se odpirajo le do polovice, drugi imajo poln hod; včasih se manubriji zataknejo, zlomijo in tudi razpadejo, kar je zelo nadležno; včasih piščali utihnejo, npr. zaradi slabe izdelave ali kovine, ki je pretanka ali slabe kakovosti; včasih se prevrnejo druga na drugo, ker so zgoraj pretežke ali slabo zasidrane; včasih se nagnejo in se potem naslanjajo druga na drugo, kakor da bi pijani kmetje na sapnici plesali pustni ples; posledično slabo izgovarjajo in se močno razglasijo; sapa uhaja enkrat tukaj, drugič tam, postaja vse šibkejša in končno nezadostna; včasih je premočna poleti in prešibka pozimi; včasih sta zato potrebna dva ali celo trije mehači, bodisi zato, ker mehovi postanejo trdi, ali zato, ker jih je treba [zaradi popuščanja] hitreje polniti; je še veliko drugih napak, ki se od časa do časa same pokažejo; včasih vse ^{<160>}naštete slabosti povzročajo dobrim organistom taka razočaranja, da bi raje šli v skedenj mlatit, kakor da bi igrali na takih orglah. Čeprav človek ni zmožen narediti stvari, ki bi brez popravila večno trajale, iz izkušnje vemo, da nekatere orgle, ki jih je naredil izkušen in vesten mojster te umetnosti, lahko brez večjih popravil zdržijo 60, 70 ali 80 let. Pri takih se pokaže, da so bile tako dobro narejene brez začetniških napak pri sapnicah, piščalih, mehovju, v notranjih delih in prenosih, in so tudi boljše od na novo izdelanih orgel. Zato so vredne hvale, časti in spomina kot čudovita Božja stvaritev, ki so jo z vso dolžno skrbnostjo izdelali naši predhodniki. Če hočemo projekt [izdelave orgel] uspešno izvesti,

cerkvi prihraniti nepotrebne velike izdatke in dobrim organistom prihraniti nevšečnosti, je potrebno, da cerkveni voditelji pred podpisom pogodbe za nove ogle poiščejo nasvet pri izkušenih organistih, ki so od orglarja neodvisni, in v njihovi navzočnosti določijo in se z orglarjem dogovorijo glede dispozicije in drugih podrobnosti, ki zadevajo inštrument. Vsekakor je čutiti potrebo, kot že omenjeno, da bi se o vseh teh stvareh sestavil poseben zapisnik.

Zato sem predlagal že omenjenemu Esaiasu Compeniusu, uradnemu orglarju milostljivega kneza in gospoda (ki mi je že svetoval ob pripravi tega poročila in navodil), naj napiše primerno kratko besedilo, ki bi ga v korist organistov in orglarjev javno objavili.

S svoje strani menim, da to ni samo potrebno, ampak tudi moja dolžnost, da mu v okviru svojih zmožnosti in razumevanja pomagam in svetujem v največji možni meri.

Ker na tem mestu ni primerno, da bi tak krajši traktat dodajal tukaj, bo kmalu objavljen samostojno, če Bog da.

KONEC.

Michael Praetorius (1571-1621) velja za najpomembnejšega nemškogovorečega glasbenega teoretika 17. stol. Kot organist in skladatelj je deloval v rodni Turingiji, Frankfurtu, Wolfenbüttlu in drugih krajih današnje osrednje Nemčije. Njegove skladbe kažejo severnoitalijanski vpliv. Nedokončano teoretsko delo *Syntagma musicum* sestavljajo tri knjige, v katerih na mnogih mestih obravnava orgle; najbolj celovito v tretjem in četrtem delu. Druge knjige, ki ima naslov *De organographia*, in je bila izdana leta 1619. Pri opisih se pretežno sklicuje na lastna opažanja, kar kaže na njegovo široko razgledanost tudi na področju poznavanja glasbil. Slog pisanja je značilen za znanstvene traktate konca 16. in začetka 17. stol: zapleteni stavki, prispodobe, veliko pridevnikov in pridevkov, besedne igre in visokozveneče fraze.

Slovenski prevod Praetoriusove celotne Druge knjige, ki ga pripravlja dr. Edo Škulj, nastaja na osnovi izvirnika in s pomočjo prevodov v angleščino, španščino in italijanščino. Tretji del in nekaj poglavij četrtega dela, ki v največji meri obravnavajo orgle ali njihove dele ter delovanje, objavljamo preliminarno in še brez muzikološko kritičnih pripomb, ki bi pojasnile zgodovinsko ozadje, način pisanja, mnoge stvarne nejasnosti izvirnega besedila, terminološke zadrege znanstvene slovenščine, vplive kasnejših razlag ter prevodov v druge jezike in podobno. Besedilo tako izpostavljamo strokovni javnosti, na uredništvu revije pa z veseljem sprejemamo kritične pripombe in misli.

Posnetki izvirnika so javno

dostopni na spletni strani archive.org.

Prepis izvirnika z nekaj prilagoditvami iz leta 1884 je dostopen na urresearch.rochester.edu.

Angleški prevod Quentina Faulknerja z vzporednim nemškim izvirnikom je na voljo na digitalcommons.unl.edu.

orgle.si

ORGLE SLOVENIJE

PIPE ORGANS OF SLOVENIA

dr. Edo Škulj

organs

images

stop lists

years

pages

1094

1094

1000

500

700

Jurij Dobravec

orgel

fotografij

dispozicij

let

strani

VSE ORGLE V SLOVENIJI

zgodovina | dediščina | statistika | zemljevidi

history | heritage | statistics | maps

spletne povezave z naprednimi dodatki | links to advanced web solutions

www.orgle.si

